

פרופ' יעקב שמואל שפיגל

ראשית פולמוס רמח"ל: ארבע אגרות חדשות מכת"י רבי שמשון מורפורגו

הקדמה

סדרי זמנים של השלב הראשון של הפולמוס
מקומן ותוכן של האגרות החדשות בהשתלשלות הפולמוס
האגרות [א-ד]
סוף דבר - תחילת דבר

הקדמה

במאמר זה מתפרסמות ארבע אגרות חדשות של ר' שמשון מוֹרְפּוֹרְגוֹ (להלן: רש"מ) הקשורות לראשית הפולמוס נגד רמח"ל, כאשר שתיים מהן נשלחו לר' משה חאגיז (רמ"ח), אחת לר' יוסף אירגז ואחת לרמח"ל עצמו. בנוסף לעצם הפרסום של אגרות חדשות הקשורות לפולמוס, יהיה עיקר עניינו של מאמר זה לעמוד על יחסו של רש"מ אל רמח"ל ואל הפולמוס עצמו, לפיכך לא נדון בפרטים נוספים הסובבים את הפולמוס אלא אם כן הם קשורים לנושא. אגרות אלו מתפרסמות מתוך פנקסו האישי של רש"מ הנמצא בכתב יד¹. כדרכם של חכמים, לשונו של רש"מ מתובלת במליצות מחלקי פסוקים, וגם מדברי חז"ל. הואיל ואין הדבר הכרחי להבנת העניין לא ציינתי בדרך כלל למקורות של המליצות הללו, אלא אם כן נראה לי שקיים קושי בהבנתן. חלוקת האגרות לקטעים נעשתה על ידי לנוחיות המעיין, וגם הפיסוק נוסף על ידי.

סדרי זמנים של השלב הראשון של הפולמוס

כדי שהקורא יוכל לעקוב אחר השתלשלות העניינים הקשורה לענייננו, אכתוב עתה את התאריכים הקשורים לדיון, וליד כל תאריך אכתוב את האגרת או האירוע הקשורים לאותו תאריך. ציינתי גם אגרות הידועות לנו זה מכבר, ואליהן נוספו עתה האגרות החדשות, שיובלטו ויסומנו בכוכבית, עם אות סידורית מ-[א] עד [ד]. כל התאריכים מתייחסים לשנת ת"צ, פרט לאחרון שבהם המתייחס לשנת תצ"א.

1. כה באדר - אגרת ששלח רמח"ל לרש"מ.

1 במאמרי 'אגרת מכת"י רבי שמשון מורפורגו שנשלחה אל הרמח"ל לפני תחילת הפולמוס ומשמעותה', 'המעין' גיל' 230 (נט, ד; תמוז תשע"ט) עמ' 15-3, פרסמתי אגרת חדשה מכתב יד זה, ובעמ' 3-4 כתבתי מעט על אודות הפנקס.

2. כב-כז בניסן - אגרת תשובה ששלח רש"מ לרמ"ח.
- 3.* **כז בניסן - אגרת ששלח רש"מ לר' יוסף אירגז**. מעתה ואילך תיקרא אגרת [א].
4. ה באייר - אגרת תשובה של ר' דוד פינצי לאגרתו של רש"מ.
5. יא באייר - אגרת ששלח רמ"ח לרש"מ.
6. יא באייר - אגרת ששלח רמח"ל לרש"מ.
- 7.* **יח באייר - אגרת תשובה ששלח רש"מ לרמח"ל**. מעתה ואילך תיקרא אגרת [ב].
8. כז באייר - אגרת ששלח רש"מ לרמ"ח.
- 9.* **יז-יז כד בתמוז - אגרת ששלח רש"מ לרמ"ח**. מעתה ואילך תיקרא אגרת [ג].
10. ג באב - רמח"ל נשבע שיימנע מלכתוב חיבורים ע"פ מה שיאמר לו ה'מגיד'.
11. ט-יד באב - אגרת ששלח רש"מ לר' יעקב אבירגיל.
12. טז-כב באב - אגרת ששלח רש"מ לרמ"ח.
- 13.* **ג-ח בכסלו תצ"א - אגרת ששלח רש"מ לרמ"ח**. מעתה ואילך תיקרא אגרת [ד].
עתה נדון במפורט בהשתלשלות העניינים והעולה מהם לפי הסדר.

מקומן ותוכן של האגרות החדשות בהשתלשלות הפולמוס

1. כה באדר

כידוע, רמ"ח היה 'הכח המניע' העיקרי בפולמוס רמח"ל. הוא פנה לרבני ויניציאה כדי שיתערבו בעניין, אבל רבני ויניציאה נמנעו בתחילה מלנקוט פעולות מעשיות כנגד רמח"ל. רמ"ח חזר ופנה לרבני ויניציאה, אבל גם אז הם לא הגיבו כפי שהוא רצה שגיבנו. למרבה הצער, תגובותיהם המתונות של רבני ויניציאה שבקשו להשקט את רמ"ח גרמו להגדלת והבערת הפולמוס², כי כאשר רמ"ח נוכח לראות שרבני ויניציאה אינם נוקטים קו תקיף כנגד רמח"ל, הוא החליט לערב רבנים נוספים מאיטליה בעניין.

לשם כך פנה רמ"ח לרש"מ, בתאריך כה באדר שנת ת"צ³. רש"מ היה מרבניה הנודעים של איטליה, ובאותה תקופה היה רב באנקונה. רמ"ח מציין שהפנייה שלו

2 ראה על כך במאמרי 'אגרת חדשה מפולמוס רמח"ל: רבני ויניציאה לר"מ חאגיז', 'מעין' גיל' 207 (נד, א; תשרי תשע"ד) עמ' 29-40; 'י' גארב, מקובל בלב הסערה, תל אביב, תשע"ד, עמ' 61.

3 ש' גינצבורג, ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו, אוסף אגרות ותעודות, תל אביב, תרצ"ז (להלן: גינצבורג), אגרת נה, עמ' קכה-קכז. ר"מ שריקי, אגרות רמח"ל ובני דורו, ירושלים, תשס"א (להלן: שריקי), עמ' קפ-קפג. ההעתקה בפנים בכל המאמר היא לפי הנוסח אצל גינצבורג.

אל רש"מ נעשית מפני שאין רמ"ח מכיר היטב את רבני איטליה, אבל את רש"מ הוא הכיר מפני שרש"מ שיתף אתו פעולה במלחמתו כנגד נחמיה חיון, וכדבריו באגרתו:

"כי אין לי עוד מכיר בקהלת קודש איטלי"א זולת מעלת כבוד תורתו... הואיל וידעתיו לאדוני לאיש גבור חיל בחילה של תורה ולא לפניו חנף יבוא, כדחזי ואתקיים במלחמת חובה שנעשית בנחש⁴ וסיעתו".

באגרתו הציע רמ"ח לרש"מ לצרף לבדיקת מעשי רמח"ל את ר' אברהם סגרי "שהוא היה א' [חד] משרי צבאות ישראל שיצאו באותו זמן לישע עם ה'", היינו שגם הוא נלחם נגד נחמיה חיון. רמ"ח ממשיך וכותב:

ויכולים לצרף עמהם להרב החסיד מוהר"ר יוסף אירגז מק"ק [=מקהילת קודש], ליוורנו כדי שמדעת שלושתכם רועי ישראל יתברר לנו כל דבר שורש, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע לטהרו או לטמאו, כי זולת זה לא ידענו אנה נפנה לעזרה בעת צרה הנעשית צרה לחברותיה שקדמו.

לפי המצוי בדינו, ר"י אירגז כבר כתב קודם לכן שתי אגרות בעניין הפולמוס לר' ישעיה באסאן⁵. אגרות אלו לא נכתבו ביוזמתו, אלא הן נכתבו מפני שר' ישעיה עצמו שלח לו העתקים מכתבי רמח"ל⁶. בתשובתו הראשונה ביקש ר"י אירגז לדעת מר"ב מה טיבו של רמח"ל, ובשנייה הוא דן בכתבי רמח"ל שהגיעו אליו, ואין הוא מתפעל מהם בלשון המעטה. אמנם רמ"ח, ככל הנראה, לא ידע מאגרותיו של ר"י אירגז, אבל מסתבר, אפוא, שהצעתו של ר"י אירגז יכנס לעניין כבודק ומברר אכן מתאימה ביותר.

2. כב-כז בניסן

תשובתו של רש"מ לאגרתו של רמ"ח נשלחה בין הימים כב-כז בניסן⁷. לענייננו, כך רש"מ כותב לרמ"ח:

עכ"ז [=עם כל זה] כליותי יעצוני לחלות פני מורה צדק שבק"ק [=שבקהילת קודש] פאדובה⁸ ישא המלמד והלומדים עצה טובה ונכונה שדברים כאלה שהם כבשונו של עולם יהיו תחת לבושם ולא יראו החוצה... ודחני בקנה

4 הכוונה לנחמיה חיון.

5 גינצבורג, אגרות מה, מו, עמ' צט-קג; שריקי, עמ' קלו-קמא. הראשונה בתאריך כה-ל בשבט, והשנייה טז-כא באדר.

6 כך כתב רמח"ל באגרתו לר"ב. ראה גינצבורג, אגרת מא, עמ' צ; שריקי, עמ' קכג.

7 גינצבורג, אגרת נו, עמ' קכז-קל; שריקי, עמ' קפד-קפז.

8 כוונתו לר' שבתי מאריני, ראה לקמן ליד הערה 28. אגרת זו, שר' שבתי השיב עליה ודחאה, אינה נמצאת בפנקס של רש"מ. לצערי, יש חסרון של כמה עמודים בפנקס שלפניי.

רצוף... שאין בידו לא לקרב ולא לרחק? ועתה שמצות האדון שיחיה¹⁰ חזקה, בהצטרפות הרבנים המובהקים גאוני ארץ וחכמיה ה"י [=ה' ישמרם], מפי קריתי האגרות והכתבים אל המעתיקים שאינם בקיאים בכתב אשכנזי לשלחם אל מוהר"ר אברהם סגרי לקאזל עיר מולדתו, ולהרב החסיד מוהר"ר יוסף אירגז לליוורנו, וגם לרבות השלישי הכי נכבד כמוהר"ר ר' דוד פינצי מאריה דאתרא ושמעתא בעיר מנטובה יגן עליה אלקים, כדי שיחזיקו במעוזם להשיאו עצה ההוגנת לו ולנו להכבד ולישב בבית מדרשו.

מכאן אנו למדים כי רש"מ קיבל את הצעתו של רמ"ח, אבל לא באופן מלא. רמ"ח מבקש ש'ועדת הבדיקה' תקבע באופן ברור ומוחלט מה טיבו של רמח"ל "לטהרו או לטמאו", אבל רש"מ כותב לרמ"ח דברים אחרים. לדעתו הוועדה צריכה לשכנע את רמח"ל "להכבד ולישב בבית מדרשו", דהיינו שלא לפרסם את דבריו בציבור. לאמור, בשלב זה אין אנו שומעים בדברי רש"מ שיש פסול בדברי רמח"ל, והפסול היחיד הוא הפצתם בפומבי.

רש"מ לא קיבל את דעתו של רמ"ח בעניין נוסף, ובניגוד לבקשת רמ"ח הוא מוציא את עצמו מ'ועדת הבדיקה'. נראה שכדי לתת תוקף מעשי לרצונו שלא להיות חבר בוועדת הבדיקה הוא מספר לרמ"ח כי כבר שלח אגרות לשלושת הרבנים הללו, בהן הוא מבקש מהם להיות חברים באותה ועדה.

על מה ולמה הוציא רש"מ את עצמו מ'ועדת הבדיקה'? אולי נאמר כי די היה לו במלחמתו נגד נחמיה חיון, אולי נאמר שהוא כבר זקן ושבע מלחמות? הבה נשמע מה בפיו, ומה הוא כותב באגרתו לרמ"ח:

ואם כי שבח לאל יתברך ככחי אז זה ח"י שנים כחי עתה לצאת ולבוא במלחמת מצוה וחובה לגדור גדר ולעמוד בפרץ לחזק בדק חומת הדת והאמונה שלימה, סניף רבים וגדולים ממני בחכמה ובמנין שלומי אמוני ישראל, כל שאיני רואה או שומע שמץ פסול ודבר המביא לידי פיגול וטמ"א בר מינין וחס ושלום, אתהלך בתום לבבי ואשב לי מנגד לדעת מה יהיה אחרית אלה, ואצפה לראות מה יענו לי הרבנים הנזכרים אשר אליהם אשלח כיום העתק כל הדפים, ואת אשר ישיבוני יאמרו לי אודיענו למעלת כבוד תורתו.

הרי לנו שכוחו עמו, והוא נכון לצאת למלחמה כדי להעמיד את חומת הדת על תילה, והסיבה שהוא אינו רוצה להיות חבר בוועדת הבדיקה היא מפני שכל זמן שאין

9 מדברים אלו, וגם מפרטים נוספים שכתב רש"מ באותה אגרת, למדנו שרש"מ היה כבר מודע לענייני רמח"ל, ואף פנה מיוזמתו לר' שבתי שישכנע את רמח"ל שלא יפרסם בציבור את כתביו או את מעשיו. אבל ר' שבתי דחה אותו בקנה כמפורט שם באגרת.

הוכחות ברורות נגד רמח"ל, הוא אינו רוצה להתערב בעניין.

עם זאת יש לשים לב, כי באותה אגרת עצמה, רש"מ כותב דברים קשים נגד רמח"ל: לא אכחד מאדוני חכם כמלאך אלקים, שרוב הדברים שהעיד בעל הדבר על עצמו והעידו אחרים עליו תמוהים הם בעיני, וכמו זר נחשבו, וכמעט אומר שהם מכת הנמנע... מעיד אני עלי שמים וארץ שעשתונותי יבהלוני על התפארות סדר שבחים נוראים ומבהילים המגיעים עד כסא הכבוד לרך בשנים, פלג גופא, על אדמת נכר, אשר מנעוריו ילדי נכרים הספיקוהו...

לכאורה יש בעמדתו סתירה מיניה וביה. מצד אחד הוא כותב דברים קשים כנגד רמח"ל, ומצד שני אין הוא רוצה אפילו לבדוק את רמח"ל אלא מציע שאחרים יעשו זאת! במאמר אחר¹¹ הראיתי שככל הנראה רש"מ הכיר את רמח"ל ועמד על גדולתו עוד טרם שפרץ הפולמוס. אבל לאור מכתבו של רמ"ח, ולאור מה ששמע על הנעשה בפדובה, הוא חשש שיתכן ולימוד הקבלה השפיע על רמח"ל לרעה. הרי רש"מ כתב ספר מיוחד בשם 'עץ הדעת', שבו עמד על הסכנה בלימוד קבלה¹², וכנראה שלאור זאת כתב את הלשונות הקשים שבקטע זה כנגד רמח"ל.

יש לדעת שמטרתו העיקרית של רש"מ היא להשקיט את הפולמוס, לפני שיגדל יותר ואי אפשר יהיה להשתלט עליו. כד להשיג זאת יש לדעתו להימנע מפרסום: לבי אומר לי דשב ואל תעשה עדיף, ויפה שתיקה לחכמים מדאגה מדבר שלא ירבו הנוטפים טיף טיף על הזוחלים ויפסלו מקוה טהרה, והדברים אשר עד הנה מסורים לצנועים יושלכו על פני חוצות בפי עוללים ויונקים, וחכמת סופרים תסרח חס ושלום.

רש"מ מתנגד באופן קבוע לפרסום עניין רמח"ל בציבור. כך נמצא באגרתו שנסלחה מכבר לר' שבתי מאריני¹³, כך אנו מוצאים כאן, וכן נראה גם בהמשך הדברים. הטעם לכך הוא כפי שהוא מנמק זאת כאן. לאמור, הציבור אינו מבין בחכמת הקבלה, ולכן עדיף שלא יעסוק בפרשה, כי "חכמת סופרים תסרח" ביד הציבור.

רש"מ בהתאם לגישתו סבור, שכפי שפעילות רמח"ל אינה צריכה להיות בפרסום, כך גם ביחס לכתביו:

יהי מה, כל עוד שמאמריו וכתביו הינם כמוסים אצלו ולא יראו החוצה, ורבים משיב מעוון בתוכחתו, הייתי כמחריש שלא להרחיב המדורה.

11 המצויין בהערה 1. שם גם הסברתי מה כוונתו בלשונות שכתב כאן כנגד רמח"ל (רך בשנים, פלג גופא וכו'), יעויין שם.

12 הרחבתי בזה במאמר המצויין בהערה 1.

13 האגרת אינה בידינו כפי שכתבנו לעיל בהערה 8, ושם בפנים הבאנו את שכתב רש"מ לר' שבתי באגרתו.

לאמור, בעוד שרמ"ח בטוח שיש לבער את הנגע ולהכריז על רמח"ל וחבורתו שהם מסיטרא אחרא, אין רש"מ מצטרף לכך כלל ועיקר. לדבריו, אם רמח"ל יסכים להצניע את פעילותו ואת כתביו יש להניח לו. היינו, אין כאן דחייה מוחלטת לרמח"ל.

3. כז בניסן

באוסף האגרות הנמצא בידינו¹ לא נמצאות כלל האגרות ששלח רש"מ לשלושת הרבנים הללו, אבל בפנקסו של רש"מ נמצאת אגרת ששלח רש"מ לר' יוסף אירגז בתאריך כז בניסן, היא אגרת [א] המתפרסמת להלן לראשונה. על פי דברי רש"מ באגרת ששלח לרמ"ח (מס' 1) הוא שלח אגרות דומות גם לר"א סגרי וגם לר"ד פינצי. אבל בפנקסו של רש"מ לא נמצאות אגרות אלו, וכבר כתבנו לעיל שבפנקס שיש בידי חסרים כמה עמודים. נדון עתה בעולה מאגרת זו.

3. (א) רש"מ אינו מבקש מר"י אירגז להיות חבר בוועדת הבדיקה

קריאה באגרת מלמדת שרש"מ אינו מבקש בעצמו מר"י אירגז להיות חבר בוועדת הבדיקה. במקום זאת הוא מצרף לאגרתו את מכתבו של רמ"ח אליו, כך שר"י אירגז יקרא בו את שרמ"ח הציע שהוא יתמנה כחבר שלישי בוועדת הבדיקה. נראה בעיני שרש"מ נהג באופן זה, מפני שגם רמ"ח עצמו לא כתב כדבר מוחלט שיש למנות את ר"י אירגז, אלא כתב שאפשר להגדיל את הוועדה משני חברים לשלושה, ובמקרה זה הוא הציע שר"י אירגז יהיה השלישי. לפי זה נראה שבמכתביו לשני הרבנים האחרים הוא ביקש מהם בפירוש שיצטרפו לוועדה שתבדוק את מעשי רמח"ל.

3. (ב) רש"מ משנה את מטרת ועדת הבדיקה

עתה נדון בפרט נוסף באגרת [א] שהוא יותר מרכזי בעיניי, והוא שרש"מ שינה באופן ממשי את מטרת הבדיקה מכפי שביקש רמ"ח. לדעת רש"מ על הוועדה לשכנע את רמח"ל שיעלה לא", ובכך תשקוט הארץ ממריבות. אם רמח"ל לא יסכים לכך, מפני שאינו רוצה לעזוב את הוריו, אזי רש"מ מציע כי ישכנעו את רמח"ל לגנוז את כל כתיבותיו. לשון אחר, רש"מ אינו בא בשלב זה בטענה כלשהיא כנגד רמח"ל, אלא חששו העיקרי הוא שדברי תורתו של רמח"ל יצאו לציבור הרחב.

3. (ג) מה השיבו הרבנים הללו לאגרות רש"מ?

נדון עתה אגב אורחא בפרט נוסף, שנתברר לנו עם פרסום האגרות החדשות, והוא קשור לאגרת [ג]. כאמור לעיל רש"מ השיב לרמ"ח (מס' 2) שהוא שלח אגרות לשלושת הרבנים. מה היתה תגובתם?

ר' דוד פינצי כתב אגרת תשובה בתאריך ה' באייר¹⁵ (מס' 4 לעיל) שבה הוא תומך ברמח"ל. מדברי רש"מ באגרת [ג] המתפרסמת כאן לראשונה משמע שר"י אירגז שנפטר בג' סיון הספיק להשיב לרש"מ, אבל רש"מ לא גילה מה הייתה תשובתו¹⁶. תשובתו של ר"א סגרי לא הגיעה לידינו, אמנם מסתבר שבבקבות מכתבו של רש"מ הוא פעל בעניין, שהרי רמח"ל כתב באגרת לר' ישעיה באסאן בכ"ה באייר¹⁷:

וכבוד מורנו הרב ר' אברהם סגרי כתב היום לאבי אשר איננו כותב לי לבלתי היות לו היכר עמדי כלל והוא לא ידע מה כבוד יאות לי, כך כתב הוא, ועל כן כותב אליו ומחלה פניו שנשלח לו איזה העתקות מכתבי, מחיבורי על קהלת, ועל הפרשות, ועל ולכל היד החזקה, והלילה הזה אשיב לו אם ירצה ה' אשר הכתבים רבים ומעתיקים אין לשרתו.

גם מאוחר יותר שמענו על המשך פעילותו של ר"א סגרי¹⁸, אבל אין לנו ידיעות אם השיב לרש"מ.

5. יא באייר - רמח"ל לרש"מ

רמח"ל שלח אגרת שנייה לרש"מ שבה השיב לאגרתו של רש"מ (מס' 2). זו אגרת ארוכה, ואיתרע מזלה שהיא נדפסה רק בחלקה, וללא תאריך¹⁹. במקום אחר²⁰ אני מפרסם את האגרת בשלימותה על פי כתב יד, ושם נמצא גם תאריך כתיבתה שהוא יא באייר. העולה ממנה שרמח"ל משיב על דבריו של רש"מ וכותב "אין ביד חכמי ישראל שבדור להניח הדבר בשתיקה", ועוד דברים מסוג זה. לאמור, רמח"ל תקיף בדעתו שעל חכמי הדור לצאת כנגד רמח"ל.

6. יא באייר - רמח"ל לרש"מ

בתאריך יא באייר שלח גם רמח"ל אגרת לרש"מ²¹. יש לשאול, הרי מתחילת הפולמוס ועד רגע זה לא מצאנו שנוצר קשר בין רש"מ לבין רמח"ל, וא"כ מה עורר

15 גינצבורג, אוסף, אגרת נ, עמ' קל-קלב; שריקי עמ' קצא-קצג.

16 ראה לקמן הערה 108.

17 גינצבורג, אגרת סג, עמ' קמג; שריקי, אגרת סד, עמ' רה.

18 גינצבורג אגרת עז, עמ' רטז; שריקי, עמ' רלו. זו אגרת שנשלחה ביום י"ח באב לר"א סגרי, מאת ר' ישראל קמחי שליח צפת.

19 גינצבורג, אגרת עב, עמ' קסו; שריקי עמ' קפז. הואיל ותאריך האגרת לא היה לפני גינצבורג, הוא טעה במיקומה של האגרת, והצדק עם שריקי שקבעה במקום אחר (הארכתי בזה במאמרי הנזכר לקמן הערה 20).

20 נמסרה לדפוס לכתב העת 'דעת', ועתידה להתפרסם בגליון 89.

21 גינצבורג, אגרת נט, עמ' קלג-קלה; שריקי, עמ' קצד-קצו.

עתה את רמח"ל לשלוח לו אגרת? תשובה לשאלה זו אנו שומעים באגרת שכתב מאוחר יותר רש"מ לרמ"ח (בתאריך כז באייר, מס' 8), שבה הוא מספר לו²²:

ובלוחות שניות אלו הניתנים בלחישה אגלה אוזן האדון, שהשבת שנית ידי לחלות פני מהר"ר שבתי מאריני נר"ו מורה צדק בק"ק פאדובה שידבר על לב בעל השמועה²³ דברי מוסר השכל, דברים המתיישים על לב משכיל, למען יבחר לו אחת משתים, או יכנסו דבריו ויעלים כתביו מעין כל עין קוץ²⁴ להרים מכשול, או יפזר רגליו אל הארץ הקדושה וירחיק את נזקו מארץ העמים, ארץ לא מטוהרה. ושלי"ת [=ושבח לאל יתברך] הצליח ועשה פרי למעלה, כאשר יראה מעכ"ת [=מעלת כבוד תורתן] בעיניו ולבבו יבין מהעתק אגרת בקורת השלוחה ממנו אלי, ותשובתה בצידה אליו ממני²⁵, תשובה ניצחת כוללת העבר ההוה והעתיד בבנין קל וכבד, שמאל דוחה וימין מקרבת.

נמצאנו למדים מדברי רש"מ, כי למרות שראינו לעיל שהוא סירב להיות חבר ב'ועדת בדיקה', הרי מפני שרמ"ח ביקש ממנו להתערב בעניין הוא אכן פעל באופן עצמאי. כפי שהוא כבר דיווח לרמ"ח על אגרתו הראשונה לר' שבתי מאריני²⁶, כך הוא מדווח גם עתה שהוא חזר ושיגר לו אגרת שנייה²⁷ כדי שידבר על לבו של רמח"ל²⁸

22 גינצבורג, אגרת ס, עמ' קלה-קלו; שריקי, עמ' קצו-קצח.

23 כלומר, רמח"ל.

24 גינצבורג, עמ' קצא, הערה 303 כתב: "עין רעה, והוא משחק מלים ע"ד אין קץ". במהדורת שריקי נכתב בפנים: "עין קוץ לשון שאומרים על ע"ז", וכוונתו לדברים הנזכרים במס' ע"ז מו, א: "אמר לו ר"ע... מה ת"ל ואבדתם את שמם מן המקום ההוא (דברים יב, ג), לכנותו על שם... הא כיצד, היו קורין אותה בית גליא, קורין אותה בית כריא; עין כל, [קורין אותה] עין קוץ". נמצא שהצדק עם שריקי, והכוונה שיש להעלים את הכתבים מאנשים שחשודים על תרבות רעה, שמא יפרשום או שמא ישתמשו בהם שלא כהלכה. [יש לשים לב שיש ט"ס במהדורת שריקי: המילים "לשון שאומרים על ע"ז", שהם פירושו של שריקי, הודפסו בטעות בפנים כחלק מהטקסט].

25 כלומר, רש"מ צירף לאגרתו לרמ"ח העתק מאגרת רמח"ל, וגם את אגרת תשובתו לרמח"ל (מס' 5).

26 ראה לעיל ליד הערה 8.

27 אגרת זו אינה נמצאת באוסף האגרות (לעיל הערה 3), ואינה נמצאת בפנקס של רש"מ, וכבר כתבנו כי חסרים בו כמה עמודים.

28 כדאי לציין, שר' שבתי היה בין הרבנים שנתנו סמיכה לרמח"ל בשנת תפ"ו. עוד עובדה מעניינת היא שר' יצחק בנו של ר' שבתי נמנה עם חברותו של רמח"ל, והוא בין החותמים על האמנה והברית שכרתו ביניהם אנשי החבורה. לכן אנו מוצאים בגינצבורג, אוסף אגרת יד, עמ' לב (שריקי, עמ' מב), באגרת ששלח רמח"ל לר' ישעיה באסאן, שבה הוא כותב על אנשים שבאו ללמוד אצלו: "גם הרב מאריני הכין לבוא". נוסח הדברים אינו ברור, כנראה שר' שבתי הודיע שיבוא, ואין לדעת

וישכנעו אחת משתיים: או שיתיר את כתביו, או שיעלה לארץ ישראל. כזכור, בפעם הראשונה ר' שבתאי נמנע מלבצע את השליחות, אבל הפעם ר' שבתאי ביצע אותה, וממנו כנראה נודע לרמח"ל כי רש"מ הוא העומד מאחורי מעשיו. מובן אפוא מדוע עתה משגר רמח"ל אגרת לרש"מ.

7. יח באייר

עד עתה לא היתה בידינו תשובת רש"מ לאגרת רמח"ל (מס' 6). אכן, בפנקסו של רש"מ נמצאת אגרת תשובתו של רש"מ מתאריך יח באייר המתפרסמת כאן לראשונה, והיא אגרת [ב]. נעמוד על טיבה של האגרת.

הרושם הכללי המתקבל מקריאת אגרת זו הוא שרש"מ כותב בכבוד גדול לרמח"ל, ושהוא קיבל כנראה את השבחים המיוחדים המסופרים עליו. זאת ניתן ללמוד כבר מלשון הפנייה של רש"מ. כפי שאמרתי בתחילת דבריי אין כוונתי לפרש את כל המליצות שרש"מ השתמש בהן באגרותיו, אבל עתה אסביר את מליצות הפתיחה שבאגרת זו, כדי להראות בברור על הערכת רש"מ את רמח"ל. אגב אורחא יבין הקורא שנמנעתי מלהסביר את מקורן של כל המליצות באגרות שלפנינו, כי הסבר כזה היה מגדיל מאוד את המאמר.

הרי לפנינו מליצה אחר מליצה, כאשר לאחר כל אחת מהן דברי הסבר:
 "שְׁכָל מִשְׁכִּיל כְּזוֹהַר הַרְקִיעַ, מִצְדִּיק רַבִּים כְּכַכְבִּים, יֵינֵק וּפְקִיעַ."

רוב המשפט מיוסד על הפסוק: "והמשכילים יזהירו כוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דניאל ג, יב). רש"מ שינה את ראשית הפסוק וכתב 'שכל משכיל', שהוא ביטוי המציין דרגה גבוהה של רוחניות וחשיבה, ומצוי בראשונים²⁹. לפי רלב"ג הוא מציין דרגה של מלאך³⁰. אפשר שרש"מ יצר ביטוי זה כדי לחברו ל"זוהר הרקיע", שיש כאן גם רמז להיות רמח"ל בעל דרגה גבוהה של שליטה בספר הזוהר.

"מצדיק רבים ככוכבים", אפשר שרמז לבבא בתרא ח, ב: "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, אלו מלמדי תינוקות". כאן אין הכוונה דוקא תינוקות של בית רבן, אלא הכוונה שרמח"ל מלמד את תלמידיו ואחרים מהציבור³¹. ונקט לשון 'תינוקות' כנראה

אם בא בסופו של דבר. כנראה שהייתה לבן יצחק השפעה על האב בעניין יחסו לרמח"ל.

29 ראה לדוגמה מורה נבוכים א, סח.

30 רלב"ג, פרשת חוקת (פרק יט), מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"ח, עמ' קח (מהד' מעלות, מעלה אדומית, תשס"ט, עמ' 249): "ואחריה תהיה החמישית, הצורה האנושית, ר"ל המדברת, ואחריה תהיה השישית, צורת המלאכים, שהיא שכל משכיל בפעל תמיד". וראה גם הקדמת המלבי"ם לספר ירמיה.

31 רש"מ הדגיש את החשיבות של פרט זה גם באגרתו (מס' 2) לעיל: "ורבים משיב מעוון בתוכחתו".

לציין אנשים שאין להם השגה בדברים מסויימים.

"ניק ופקיע". ניק, היינו שרמח"ל צעיר לימים. פקיע, על פי יבמות לז, ב: "שאני רבנן דפקיע שמיהו". כלומר, שונים הם החכמים ששמו מפורסם ביותר. אם כן רש"מ מתכוון לומר, שרמח"ל למרות היותו צעיר לימים, כבר נתפרסם שמו. "הן אומר ואין דברי[ם] בלי נשמע קולו באבי"ע".

מליצה זו, שגם מתחרזת עם קודמתה, בנוייה על הפסוק: "אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם" (תהלים יט, ד). רש"מ שינה בתחילה וכתב "הן אומר", ונראה שרמז כאן ל'מגיד' שהיה לרמח"ל. כלומר, "הן אומר", כוונתו שה'מגיד' מדבר אל רמח"ל, אבל "אין דברים", וקולו (רש"מ שינה וכתב 'קולו', היינו קולו של 'המגיד') לא נשמע לאחרים, כי הוא נמצא בעולמות אחרים³².

"משה ידבר והאלקי[ם] יענו בכל, קול לו קול אליו".

התחלת המשפט זו מליצה על פי הפסוק: "משה ידבר והא-להים יענו בקול" (שמות יט, יט). רש"מ שינה את סוף הפסוק, וכתב 'בכל'. משה, הוא רמז לרמח"ל, שה' עונה לו לכל שאלותיו. וכנראה גם כאן רמז ל'מגיד'.

"קול לו קול אליו". על פי יומא ד, ב: "קול לו, קול אליו, משה שמע וכל ישראל לא שמעו". ברור שיש כאן רמז ל'מגיד'.

"ותלהטהו שביב, לשמור את דרך עץ החיים".

החלק השני הוא מליצה על פי הפסוק: "ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית ג, כד). הגרשיים מציינים שיש להבין את סוף הפסוק במשמעות שונה, וכוונת רש"מ לרמוז בזה על חכמת הקבלה, שכידוע מכנים אותה "עץ החיים". לפי זה נראה שצ"ל בתחילה: ותלהטהו סביב, והוא על פי הפסוק: "ותלהטהו מסביב ולא ידע" (ישעיהו מב, כה). היינו, שחכמת הקבלה מלהטת אותו ואופפת אותו, ואפשר שרש"מ רמז כאן, שעל רמח"ל לשמור את הדרך הנכונה בעוסקו בחכמת הקבלה. אך יתכן שאין צורך להגיה כאן, וגם 'שביב' מרמז לכך. לאמור, שביב הוא ניצוץ, גץ, שיוצא מהלהבה, ועל רמח"ל להיזהר מהניצוץ כי הוא יכול להביא למדורה גדולה, לאסון. או שיש לפרש שרמח"ל אפוף שביבי אש, מפני שהוא שומר את דרך עץ החיים. כלומר, הוא לומד קבלה כראוי. כעין מה שמצינו בחגיגה יד, ב: "פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה", ועוד בדומה לכך.

"שמו נאה לו ונאה הוא לשמו".

32 הגרשיים כאן מציינים ראשי תיבות: באצילות, בריאה, יצירה, עשיה. מושג בקבלה על ארבע עולמות, שאין כאן מקום להסבירו.

מליצה על פי הפיוט הנאמר בימים נוראים לפני קדושה: "שמך נאה לך ואתה נאה לשמך ושמנו קראת בשמך". לאמור, שמו של רמח"ל הוא: משה חיים. ביחס לשם משה ראינו לעיל: "משה ידבר" וכו'. חיים, היינו "עץ החיים". נמצא ששני השמות הללו מרמזים על דרגתו של רמח"ל.

"כמה"ר משה חיים לוצאטו נר"ו (י) יאיר כאור שבעתים נס"ו."

נר"ו. זו ברכה ידועה: נטריה רחמנא ופרקיה. כלומר, ישמרו הרחמן ויגאלנו. אמנם מילה זו משמשת כאן כעולה ויורד³³, לאמור, אם נקרא מילה זו גם כפי שהיא ללא ראשי תיבות, אזי היא תתחבר למטה, ונוכל לקרוא: נרו יאיר. ברכה ידועה אף היא. "כאור שבעתים". דברי רש"מ הם על יסוד הפסוק: "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים" (ישעיהו ל, כו). אף כאן לפנינו איחולי ברכה. סוף הפתיחה: נס"ו=נצח סלה ועד. ברכה לחיזוק וקיום הדברים.

דומה שנכחנו לראות שרש"מ מודה בגדלותו של רמח"ל, מודה שיש לו 'מגיד' וכל מעשיו הם כראוי. לשון אחר, פתיחה זו מוכיחה שרש"מ אינו רואה שום צד של קטרוג ברמח"ל עצמו. כל מה שיש לו לומר לרמח"ל באגרת זו הוא כיצד ימלט רמח"ל את עצמו מהקטרוג שנוצר סביבו. לכן הוא הציע לו לעזוב את המקום ולעלות לארץ ישראל. בארץ הקדושה יכירו בגדולתו. אמנם אם אינו יכול לעזוב, אזי עצה חילופית היא שיגנוז את כתביו. רש"מ לא התכוון לגניזה במובן של הכחדה וכליה, כוונתו הייתה שכתביו לא יצאו לרשות הרבים ולא יראו בציבור. הציבור אינו מבין את גדלותו, אינו מבין את חיבוריו, ומוציא עליו שם רע בחינם. רש"מ גם מפייס את רמח"ל בדבר קנאותו של רמח"ל, ומסביר לו מניין נובעת קנאות זו. ועוד הוא כותב לרמח"ל, שעתה לאחר שנעתר לאחת מההצעות האלו, הוא יכתוב מכתב נוסף לרמח"ל וגם לר' יחזקאל מהמבורג, והוא משוכנע ששניהם יקבלו את דבריו, ורמח"ל יוכל להמשיך ללמד כפי שעשה מקודם, אבל יקפיד לעשות זאת בצינעה.

7. (א) עמדת רש"מ ביחס לרמח"ל

לו היינו שואלים את עצמנו מה דעתו של רש"מ על רמח"ל עתה, דומה בעיניי שהתשובה הייתה ברורה מאליה. נוכחנו לראות שרמח"ל כתב לרש"מ והבהיר לו את דרכו ואת מה שאירע עד הנה, ונראה שבעקבות זאת כתב רש"מ אגרת שיש בה שבח והלל לרמח"ל. אם כן, אין רש"מ רואה פגם ברמח"ל עצמו. נכון, על רמח"ל להימנע מלפרסם את דבריו ומעשיו ברבים, אבל הדבר נובע מפני שהציבור אינו מסוגל להבין את דרכו, ולכן אותם שאינם מבינים מלעיזים עליו.

אלא שבאגרתו של רש"מ הנשלחת לאחר מכן, דומה שמתקבל רושם אחר.

8. כז באייר

רש"מ שלח אגרת תשובה לרמ"ח בכ"ז באייר, והבאנו חלק ממנה לעיל³⁴. רש"מ מצרף לאגרתו את האגרת שכתב לו רמח"ל, וגם מצרף אליה את תשובתו לאגרת רמח"ל אלי³⁵. דומה אפוא שרש"מ ממשיך ביחסו האוהד לרמח"ל. ואכן רש"מ כותב באגרתו לרמ"ח שיחידה סגולה העידו שלא נמצא דופי בכתבי רמח"ל. עוד הוסיף רש"מ והודיע ששליחותו של ר' שבתאי הצליחה: "ושבח לאל יתברך הצליח ועשה פרי למעלה". לאמור, ר' שבתאי שיכנע את רמח"ל שיקבל את התנאים שביקש רש"מ, והעתקנו זאת לעיל³⁶. אלא שבהמשך האגרת אנו שומעים מרש"מ דברים שאינם עולים בקנה אחד עם מסקנה זו. רש"מ מגדיר בעצמו את טיבה של אגרת [ב] ששלח לרמח"ל באופן שונה ממה שחשבנו, והעתקנו גם זאת באותו קטע לעיל: "ותשובתה בצדה אליו ממני, תשובה נצחת כוללת העבר ההוה והעתיד בבנין קל וכבד, שמאל דוחה וימין מקרבת". כל זמן שלא הייתה בידינו אגרת [ב], דברי רש"מ באגרתו לרמ"ח אינם צריכים פירוש. אבל עתה שראינו את האמור באגרת [ב], הרי שבמבט ראשון הדברים תמוהים במקצת. ואם לא די בכך, בפנקסו של רש"מ נמצאת אגרת חדשה נוספת שמגדילה את הקושי. נפנה אפוא לאגרת החדשה.

9. יז-כד בתמוז

מה אירע מעתה ואילך? האם רמ"ח נתרצה במה שכתב לו רש"מ, או שהשיב על דבריו? עד עתה לא היו בידינו ידיעות על כך. ברם מפנקסו של רש"מ, אנו יודעים על אגרת שבה השיב רש"מ לרמ"ח בתאריך יז-כד בתמוז, היא אגרת [ג] המתפרסמת כאן לראשונה. מאגרת זו, שיש בה התנצלות של רש"מ, אנו מבינים שרמ"ח אכן השיב על אגרתו של רש"מ. מסתבר שרמ"ח כתב באגרתו שאין הוא מסכים לכך שרש"מ ילמד עליו זכות לפני רמח"ל. הוא גם אינו מסכים להצעות רש"מ לפתרון הפולמוס. כלומר, רמ"ח נשאר איתן בדעתו שיש להחרים את רמח"ל. בזה אין חידוש, וכך הייתה דעתו הקבועה של רמ"ח בכל מהלך הפולמוס.

אבל נראה שדעתו של רש"מ אינה קבועה. דומה שבאגרת זה הוא משנה את דעתו על רמח"ל בעקבות מידע חדש:

אמנם אחרי שמעי שלא כן עשה, ולבבו לא כן יחשוב, וכל הקרב הקרב אליו ופושט ידו לקבל נותן לו מלא ידו מיא וטיבותא, גם לי לבב כמעכ"ת [=כמעלת כבוד תורתו] לחפות עליו פסכתו...

34 ליד הערה 22.

35 ראה לעיל הערה 25.

36 העתקנו את כל הקטע לעיל ליד הערה 22.

אין אנו יודעים על יסוד מה כתב רש"מ דברים אלו. אין בידינו מסמך כל שהוא המאשר שמועה זו. אם כן מניין הגיעה שמועה זו לרש"מ? ניתן לשער כי כך כתב לו רמ"ח באגרת שעליה משיב עכשיו רש"מ. כבר כתבנו לעיל שאגרת זו ששלח רמ"ח אינה בידינו, ועל כן אי אפשר לאשר זאת בוודאות, אבל כך מסתבר.

9. (א) עמדת רש"מ ביחס לרמח"ל - שמואל דוחה וימין מקרבת

ניתן להבין אפוא מהקטע המצוטט לעיל, שהדברים ששמע רש"מ על רמח"ל עכשיו הם שגרמו לו לחזור בו מיחסו האוהד לרמח"ל. אלא שלאור הכתוב באגרת מתברר שגם טרם שנודעו לרש"מ דברים אלו על רמח"ל, הוא לא צידד בו. הרי כך הוא כותב באגרת:

נאמן עלי הדיין, שלא כתבתי לו זה כמחזיק בידו ומודה על הזיותו, דברי' [ם] המבהילי' [ם] הקרובי' [ם] אצלי לכת הנמנע כאשר רמזתי בכל כתבי למשכילי עם, ולא חשכתי עצמי להבליע בנעימה בין הדבקי' [ם] גם במכתבי אליו.

כלומר לא רק שרש"מ באגרותיו ל"משכילי עם" רמז שאין הוא מקבל את הדברים על נפלאותיו של רמח"ל, שעובדה זו עצמה דומה שסותרת את כל מה שהיה נראה לנו. אבל יתר על כן. כיצד נפרנס את דבריו "גם במכתבי אליו"? לאמור, גם ביחס לאגרת [ב], שהיא לכאורה שבח והלל לרמח"ל עצמו, מגלה רש"מ שהוא רמז בה "בנעימה בין הדבקים" על התנגדות לנפלאות רמח"ל. לכאורה קשה לראות היכן הוא רמז כדברים האלה.

נראה בעיניי לומר, שאמנם בדברי הפתיחה רמז רש"מ ל'מגיד', אבל אין הוא כותב שאכן הדבר מאומת אצלו. אדרבה, הוא מתקיף את דברי ר"י גורדון שתיאר את הנעשה אצל רמח"ל, וכותב כי "הפריז על המידה, ויצא חוץ לשיטה".

הבה נשווה את מה שכתב רש"מ ביחס ל'מגיד' עם דבריו על כתבי רמח"ל. כך כתב רש"מ לרמח"ל באותה אגרת ביחס לכתביו: "ואם איזון ועשה אזנים לחכמתו של שלמה, תקן לכל היד החזקה וחקר משנה התורה זוהר תניינא, יהי ה' אלקיו עמו ויעל גם עלה, ובכל אשר יפנה על ימין ישכיל וייטיב". לאמור, הוא מברכו ומחזק את ידו. יש לשים לב, כי אין הוא תולה את החיבורים הללו ב'מגיד', ואין הוא מזכיר אותן כאן בכלל.

ובכן, רש"מ אינו מקבל, או קשה לו לקבל, את נפלאות רמח"ל, אבל מקבל את רמח"ל וכתביו. לשון אחר, רמח"ל האיש מקובל עליו, אבל הנאמר על רמח"ל אינו מקובל עליו. לכן, אם רמח"ל יצניע את מעשיו, ילמד את תורתו שלא בציבור, אין בכך פסול.

הוא אשר כתב רש"מ במשפט הפתיחה לאגרת, והעתקנוהו לעיל: "ותלהטהו שביב לשמור את דרך עץ החיים". אחד ההסברים שכתבנו לעיל הוא, שעל רמח"ל להישמר מאש חכמת הקבלה, כיון שהיא לוחטת, וגץ ממנה יכול לשרוף גם את רמח"ל. היינו, עליו לקבל את התנאי שדבריו יעשו בצנעה, וכך הוא ישמור את דרך עץ החיים.

רש"מ עצמו כתב לרמ"ח (מס' 8) שאגרתו לרמח"ל היא בבחינת: "שמאל דוחה וימין מקרבת". ראינו לעיל כי יעדו העיקרי של רש"מ הוא להשקיט את הפולמוס. נראה בעיני שרש"מ סבור שכדי להשיג מטרה זו הוא חייב להיות מקובל על שני הצדדים, וכך תוכל דעתו להתקבל. לכן בפנייתו לרמח"ל הוא מצדד בו, ובפנייתו לרמ"ח הוא מצדד בו. אבל בכל אחד הוא מצדד במה שיש בו, ולא יותר. לאמור, הוא מכיר שרמח"ל עוסק בקבלה, אבל אין הוא יכול לקבל דברים שנאמרים עליו ושאינם מתיישבים על לבו, ואלו הם מעשיו כפי שר"י גורדון או מישוהו אחר מספר עליו. אבל כתביו ותורתו אין בהם פסול. לשון אחר, שמאל דוחה את הנאמר עליו, וימין מקרבת את כתביו. לכן בדברי רש"מ לרמ"ח לא שמענו דברים כנגד תורתו של רמח"ל, שמענו אך ורק דברים קשים כנגד הנאמר עליו ועל נפלאותיו.

אלא שעמדה זו של רש"מ לכאורה סותרת את העמדה שהוא מביע באגרתו לר' יעקב אבירגיל, שבה נדון עתה.

11. ט-יד באב

בתאריך ג באב נשבע רמח"ל שלא יפרסם ברבים את חיבוריו שנכתבו על פי ה'מגיד' (מס' 10). עוד קיבל על עצמו שלא יוסיף לכתוב חיבורים על פי ה'מגיד'. נמצא שקיבל את תנאיו של רש"מ.

באוסף האגרות נמצאת אגרת שכתב רש"מ לרמ"ח בתאריך "עש"ק ס' ושנת והסרתי מחלה מקרבך"³⁷. גינצבורג כתב בהערותיו שהניקוד על אותיות התאריך אינו ברור דיו, והוא קבע שהשנה היא תצ"ה. לאגרת זו צירף רש"מ העתק אגרת שכתב לר' יעקב אבירגיל³⁸, וגם בה אין תאריך. טרם שנדון באגרת זו עלינו לקבוע את זמנה, ואגב כך נקבע גם את זמנה של האגרת לרמ"ח.

על פי פנקסו של רש"מ מתבררים לאשורם התאריכים החסרים. באגרתו של רש"מ אנו קוראים בכירור כי השנה היא: **והסרתי מחלה**, היא שנת תצ"ו³⁹. התאריך באגרת

37 גינצבורג, אגרת קה, עמ' רעז-רפ; שריקי, עמ' שט-שיב.

38 בפנקס אין מצורף העתק האגרת לר"י אבירגיל, משום שהאגרת נמצאת במקומה המקורי.

39 מכאן מובן שיש למקם אגרת זו אצל גינצבורג ואצל שריקי, מאוחר יותר. אמנם גם ללא פנקסו של רש"מ ברור שאגרת זו אינה ממוקמת כראוי, שהרי רש"מ מזכיר בפתיחתה את האגרת שקבל מרמ"ח בס' [דר] כי ממנו נקח לעבוד את ה', והרי אגרת זו ששלח לו רמ"ח נמצאת לפנינו אצל

לר"י אבירגיל הוא: ס' ושנת והשבת אל לבבך, היא שנת ת"צ. ברם, הפסוק והשבת אל לבבך נמצא גם בפרשת ואתחנן (דברים ד, לט), וגם בפרשת נצבים (שם ל, א). אבל בפנקס סדר הכתיבות הוא כך⁴⁰: אגרת [ג], אגרת לר"י אבירגיל, אגרת לרמ"ח (מס' 12). אם כן בהכרח שהאגרת לר"י אבירגיל נכתבה לפני אגרת מס' 12, שזמנה ידוע כמו שכתבנו בראש המאמר, והוא טז-כב באב ת"צ, ולכן האגרת לר"י אבירגיל נכתבה בפרשת ואתחנן, בתאריך ט-יד באב. לפי זה עולה כי האגרת לר"י אבירגיל נכתבה לאחר שבועת רמח"ל שזמנה היה ג אב וכנ"ל.

נחזור עתה לאגרת שנשלחה לר"י אבירגיל. אין בידינו פרטים כל שהם על חכם זה. העולה מתשובתו של רש"י מ"י ר"י אבירגיל בדרכו למחוז חפצו שהה בביתו של רמח"ל, ושם ראה את נפלאותיו. לכן הוא כותב אגרת לרש"י, שבה הוא שואלו כיצד יתכן שבן אנוש יעשה נפלאות כאלו. לא נאריך בכל תשובת רש"י הנמצאת לפנינו. הרי לנו הדברים שרש"י משיב:

יהיה מה שיהיה מראש בסתר דברתי שיכנוס דבריו ולא יפרסם כתביו פן יגלו למקום מים הרעים וכו', או יפזר רגליו אל ארץ הקדושה ושם ינבא ויעשה מה שלבו חפץ. ועדין בשמועתי אני עומד, ופליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, איך ישיר את סוד ה' ליראיו על אדמת נכר, דכר בלא נקבא, דלא שריא שכינתא עליה.

כאן נאמר שרמח"ל עדיין לא קיבל את התנאים של רש"י, ואם כך האגרת נכתבה לפני שבועת רמח"ל. אבל על פי התאריכים לעיל הראנו שהיא נכתבה לאחר שבועת רמח"ל. כיצד ניישב את הסתירה?

התשובה פשוטה. אמנם רמח"ל נשבע בג' באב, אבל הידיעה על כך הגיעה לרש"י מאוחר יותר, בין ט-טז באב. לכן באגרת שנשלחה לרמ"ח (מס' 12), שנכתבה לאחר שהידיעה הגיעה, שמח רש"י להודיע לרמ"ח על השבועה. ואכן בפנקס רש"י מ"י, הוא סדר הכתיבות המלא: אגרת [ג], אגרת לר"י אבירגיל, אגרת לרמ"ח (מס' 12),

גינצבורג אגרת קמט, עמ' סז-שעא; שריקי, עמ' תד-תח, וא"כ ברור שהיה עליהם למקם את האגרת הנוכחית של רש"י לפחות לאחר אגרת קמט.

40 יש להניח שרש"י מ"י כתב בפנקסו את הדברים לפי סדר כרונולוגי, אבל לא בדקתי זאת במדוקדק. עם זאת יש להעיר שאצל גינצבורג, אגרות קנו-קנו, עמ' שפד-שצ; שריקי, עמ' תכב-תכח, שתיהן נכתבו בפרשת קרח, הן סודרו כך מפני שבשניה כתוב מפורש שהיא נכתבה בעש"ק, וא"כ בראשונה, שלא צויין בה כך, סביר שנכתבה בשאר ימי השבוע. אבל בפנקס רש"י מסדר הפוך. ניתן ליישב בשני אופנים. אופן אחד. אפשר שגם הראשונה נכתבה בעש"ק אף שרש"י לא ציין זאת, והיא נכתבה מאוחר יותר באותו יום. אופן שני, אפשר שרש"י לא העתיק לפנקסו כל אגרת בזמנה, אלא המתין מעט, ומפני ששתיהן נכתבו סמוך זו לזו, באותה פרשה, לא שת לבו לדקדק עד כדי כך.

שבועת רמח"ל,⁴¹ אגרת [ד]. לאמור, נוסח שבועת רמח"ל נמצא לאחר האגרת לרמ"ח (מס' 12). הרי לכאורה היה מקום לשאול, מדוע כתב רש"מ את השבועה בפנקסו, הרי הוא מכיל רק אגרות ששלח רש"מ, ולעתים רחוקות יש בו גם אגרות שנשלחו אליו. אבל שבועת רמח"ל אינה קשורה לא לזה ולא לזה! בהכרח עלינו לומר, כי רש"מ העתיק לעצמו את שבועת רמח"ל לאחר אגרתו לרמ"ח (מס' 12), משום שרצה להנציח בפנקסו, שהצעתו ליישוב הפולמוס נתקבלה על דעת רמח"ל.

11. (א) העולה מהאגרת

באגרת כתב רש"מ דברים חריפים כנגד רמח"ל עצמו, דבר שלא ראינו עד הנה: והוא [רמח"ל] ג"כ באגרתו אל הרב הגדול שבק"ק המבורג⁴² קיים בעצמו כל מה שפרסם והעיד תלמידו הנ"ל, ואיים והגזים שאם אל הרב הנז' יתאספו רבני וגאוני אשכנז ופולין, אתו עמו במחיצתו קב"ה ושכינתיה וכל בני מתיבתא דיליה, לראות דבר מי יקום, כאילו הוא רוכב שמים ומצוה שחקים ממעל. ועתה חזר לאחוריו, ואמר למעכ"ת שבפעם הראשונה נגלה אליו אליהו ז"ל ותו לא. אין אלה ודאי אלא דברי תימא.

וכן בהמשך דבריו כתב רש"מ דברים חריפים כנגד כתבי רמח"ל וחבורתו. נמצא שהאמור כאן מנוגד לכל מה שכתבנו עד הנה.

אמנם יש לשים לב כי רש"מ כתב דברים אלו לר"י אבירגיל, שהוא רב שאינו

41 על פי הנוסח הנמצא בגינצבורג, אגרת עה, עמ' קעו; שריקי, עמ' רכט-רל. בפנקס מועתקת השבועה עד לאישור: אני משה חיים וכו', ומכאן ואילך חסר. כאן יש להעיר כי לשבועת רמח"ל יש נוסח שני, שפורסם מאוחר יותר לנוסח גינצבורג, ולכן אין הוא נמצא אצלו אלא שריקי, עמ' רל-רלב. אחד ההבדלים ביניהם הוא שבנוסח השני נאמר: "מסרתי ליד מורי הרב הנז' נר"ו כל החיבורים שחיברתי עד הנה בחכמת האמת לגונזן היטב כאשר יטב בעיניו". בנוסח הראשון לא נמצא פרט זה. והנה באגרת רש"מ (מס' 12) נאמר: "באזנינו שמענו ואוהבינו ספרו לנו בנדון הבחור הידוע שבק"ק פאדוה אשר בבוא רבו מובהק כמו"הרר ישעיה באסאן נר"ו בקרב ביתו עם סיעת מרחמוהי אחד מיוחד כהן לאל עליון מק"ק פירארה וזוגא דרבנן מק"ק ויניציאה השוו מדותיהם במדה טובה מרובה לקבל כל הכתבים והחבורים שחבר בח"ה [=בחכמת האמת] בלשון הזוהר הקדוש בשם מגיד או נשמות הקדושים ולגנום תיק בתוך תיק מופקדים ביד מוהרר"י הנזכר וכל אשר גזר עליו הרב הנ"ל אישר וקיים בעצמו וקבל עליו בקשר אמיץ וחזק לאסור איסר על נפשו כאשר יראה רום מעכ"ת בטופס הבא תוך זאת". והרי "בטופס הבא בתוך זאת" הוא טופס השבועה הנמצא אצל רש"מ. לא נכתבו דברים אלו. ואפשר שרש"מ לא דק, אבל ידע את העניין, מפני שבתחילה כתב "ואוהבינו ספרו לנו", כלומר שפרט זה לא נכתב אלא נאמר בעל פה, וביזה יישבנו את שני הנוסחים, שכבר דנו בהבדל ביניהם כמה חוקרים, ראה סיכום אצל גארב, מקובל (לעיל הערה 2), עמ' 64, ואין כאן המקום להאריך בזה.

42 היינו ר' יחזקאל. אגרת זו אינה נמצאת בגינצבורג, אבל נמצאת אצל שריקי, אגרת לדו, עמ' קו, שהדפיסה ממקור אחר.

משתתף בוויכוח כלל ועיקר, ולא שמענו את שמעו מכל מקור אחר. נראה לי שרש"מ סבור שיש לבטל ביטול גמור את הדברים הקשורים לרמח"ל מפני שחשש מפרסומם בציבור. דווקא לאדם שאינו צד בפולמוס יכולה להיות השפעה על עצם פרסום העניין בציבור, והרי נוכחנו לראות שרש"מ אינו מעוניין בפרסום מסוג זה.

13. ג-ח כסלו

לאחר שרמח"ל קיבל את התנאים, שיגר רש"מ בתאריך טז-כב באב, אגרת (מס' 12) שבפתיחתה כתב⁴³: "כי יום בשורה הוא יומא טבא" וכו'. זאת משום שאין פסול ברמח"ל האיש, אלא הפסול הוא בנאמר עליו:

וסופו הוכיח על תחילתו שלא גבה לבו ולא רמו עיניו להשתרר ולהתפאר ללכת בגדולות ונפלאות ממנו. גם⁴⁴ תלמידו הרי"ק⁴⁵ מנה וטעה ברבוי והפלגת התוארים גבוה מעל גבוה ברבוי אחר רבוי, כסבור בדעתו להרבות בכבוד שמים כטעות דור אנוש, והואיל וטעה בשיקול הדעת וחזר הדין ראוי למצוא לו מנוח.

רש"מ גם האריך באותה אגרת והסביר עד כמה יש להיות זהיר בלימוד הקבלה ובהפצתה, שהרי הציבור יכול להבינה שלא כראוי:

כל הנביאים חכמי חרשים נתנבאו לטובה בסגנון אחד לשמור את דרך עץ החיים לבלתי יעבור בה רגל אדם מהאדמה וירמסנה ברגל... תלמידים שלא שמשו כל צרכם ויכרסמו גפן פוריה...

ברור שיום זה הוא "יום בשורה" גם, וכנראה בעיקר, מפני שסבור היה רש"מ שבזה תם פולמוס רמח"ל, שהרי התנאי שהציב נתקבל על דעת כולם. ואכן באוסף האגרות שלפנינו לא מתקיים יותר קשר בין רמ"ח לרש"מ אלא רק בשנת תצ"ו⁴⁶.

אמנם בפנקס נמצאת אגרת לרמ"ח מתאריך ג-ח בכסלו שנת תצ"א, היא אגרת [ד]. באגרת אנו קוראים שרמ"ח שלח אגרת לרש"מ בתאריך יז באלול שנת ת"צ, ובה כתב על אירוע היסטורי מסויים שאיני יודע מהו. עוד אנו למדים כי נראה שאגרתו הקודמת של רש"מ לא הגיעה לרמ"ח, כפי שהוא מסביר שם. אבל בעיקרו של דבר, אתה למד מהאגרת שבשלב זה אין איזכור על רמח"ל, ואכן לעת עתה שכך הפולמוס.

43 גינצבורג, אגרת עו, עמ' ריג; שריקי, עמ' רלג.

44 מילה זו קצת קשה בעיני, והיה עדיף: רק.

45 ר' יקותיאל [גורדון].

46 ראה לעיל ליד הערה 37.

האגרות [א-ד]

אגרת א] שלוחה ממני לכמוהרר"י אירגאז נר"ו לליורנו

גולתא דדהבא, נרתקא דאורייתא, מאריה דשמעתתא ומאריה דחטייא, עתיר כמוס ועתיר פומבי⁴⁷, גלי עמיקתא ומסרתא, ממחצדי חקל⁴⁸ תפוחי'ם], סיני ועוקר הרים, כמוהר"ר יוסף אירגס⁴⁹ נר"ו.

אכנס בכי טוב קמיה דמר תוך כדי דיבור שאלת שלו'ם] כמשפט לאוהבי ה' וחושבי שמו הדורשי'ם] טוב לעמם כורתי בריתו, ואח"כ אציג לפני רום הדרת כ"ת העתק כל הכתבי'ם] שקבלתי מכמוהר"ר משה חאגיז נר"ו, והתשובה שהשבתי לו על רגל א'נת] שלא להחמיץ את המצוה הבאה לידי, לעבוד עבודתו עבודת הקדש לשמוע בקולו ולשמור משמרתו, כדי שמתוכם ידע נאמנה גלגולן של דברי'ם], ויבין וישכיל בלבו הרחב כפתחו של אולם כדת מה לעשות בעניין מבהיל ומסופק בעולה ויורד, עולה למעלה מההשגה האנושית ויורד מטה מטה עמוק עמוק מי ימצאנו.

ולהיותי מכיר את מקומי אשר בשפל ישב, ודעתי קצרה מהשיג מראות אלקים ודברי'ם] שהן כבשונו של עולם, הגבה⁵⁰ למעלה קצוץ כנפי'ם] לעוף (ה)ב]שמים ממעל לככבי אל שרפים ואופנים וחיות הקדש, נרתעתי לאחרי, וחליתי פני מהר"ר דוד פינצי⁵¹ נר"ו ר"מ של ק"ק מנטובה שיכנס בעובי קורה זו ויודיעני היכן דעתו הרחבה נוטה, ואת הדבר אשר ישים בפי באותיות מחכימות הנקנות במסירה אותו אשמור להשיב שולחי דבר.

זאת לבד עצתי בענייני'ם] כאלה, כדי להשקיט המיית ההמוני'ם] שמפספטי'ם] והוגים כינוי הגאיות בשוקים וברחובות, ודורשי'ם] דברי'ם] הדברי'ם] ודנים אפשר משא"א [=משאי אפשר], לדבר על לב בעל הדבר שישים לדרך פעמיו דרך אניה בלב ים לארץ הקדושה דאוריא מחכים, כדי להסיר המבוכה והבלבול ממדינותינו אלה, דחמירא סכנתא, ויסתלקו הקטגורים. ואם חלק לו ה' בבינה, ילך ואור עד נכון היום בארץ אשר ה' דורש אותה תמיד, אין שטן ואין פגע רע. ואם כל רוחות שבעולם לא יזיזו אותו ממקומו, דחן מקום על יושביו, או כדי שלא ליבטל מכבוד אב ואם דחביב ליה,

47 על פי בבא בתרא קמה, ב, ע"ש ברשב"ם.

48 הביטוי 'מחצדי חקלא', נזכר בזוהר כמה וכמה פעמים, ומהם פר' ויחי, דף רטז ע"א, וכתב שם החיד"א בהגהותיו 'דרך אמת': 'קוצרי השדה ואם [צ"ל: לה] ת"ח העוסקים בתורה וסודותיה, ושדה זה היא רמז לשדה תפוחים שהיא השכינה הקדושה' וכו', ע"ש.

49 הכתיב של שם זה אינו אחד, שהרי רש"מ עצמו כתבו בראש האגרת בכתיב שונה.

50 ע"פ ישעיה ז, יא. ואולי כתוב: היגבה, אלא שהקריאה קשה.

51 מכאן שבעת כתיבת אגרת זו כבר כתב רש"מ אגרת לר' דוד, ומסגנון דבריו משמע שגם שלחה.

כתביו וחבוריו יאצרו ויחסנו בבית גנזיו, שם יקברו, וידעו ביחוד דכתבי הקדש טעוני[ם] גניזה, ואין הברכה שורה בהם אם לא בהיותם סמויי[ם] מן העין, עינא בישא.

נא בלשון בקשה יעביר מעכ"ת על מדותיו, ואל יאשמני אם בנדון חמור כזה אני מטפס ועולה בלשון הדיוט וקצר, כי מלבד דדי לחכימא ברמיזא, ובאמת דעתאי לא צילא, הנני טרוד כעת ונחפז על נסיעת הרץ⁵² באפס הפנאי, וקים לי בגויה דמר אל ישים אל לבו לדבר הזה, כי איש נבון וחכם כמוהו מדעת קונו יש בו להכריע ולדון את כל אדם לכף זכות, ובפרט לאיש כמוני עמוס התלאות והטרדות. וכשם שידין אותי לזכות, כך המקום ברחמיו ירחיב גבולו בתלמידים ויגדיל ויאדיר כסא⁵³ תלמודו והוראתו למעלה למעלה, ואורך ימים ושנות חיים ושלו[ם] רב, כדרישת הנאמן בבריתו, מוכן ומזומן לשרתו, החונה פה אנקונה, עש"ק [=ערב שבת קודש] גו"ד למב"י [=י"ג למספר בני ישראל⁵⁴] ס' [דר] ושנת כי קדש קדשים היא⁵⁵ סימן

[אגרת ב] תשובה ממני לבעל הדבר⁵⁶

שכל⁵⁷ משכיל כזוהר הרקיע, מצדיק רבים כככבים יניק ופקיע, הן אומר ואין דברי[ם] בלי נשמע קולו באבי"ע, משה ידבר והאלקי[ם] יעננו בכל, קול לו קול אליו, ותלהטו שביב לשמור את דרך עץ החי"ם, שמו נאה לו ונאה הוא לשמו, כמה"ר משה חיים לוצאטו נר"ו (י) יאיר כאור שבעתים נס"ו.

האותיות הנה באו, והגיעני כפול, לי לשמי⁵⁸, זנב לאריות, מלחמו לחם הפנים אשר על שלחנו הטהור, מלוא האומר אמירה רכה ונעימה, זריז ונשכר להקדים לי שלו[ם] מרחוק, ולה[ו]דיעני גלגולי הדברי[ם] וסיבותיהן, ברוך בכלל וברוך בפרט, מאל"ף ועד תי"ו, רק כמתרעם על מהר"ם חאגיז נר"ו שהקדים נעשה לנשמע, ופה לעין, דן את הדין וחייב את הזכאי מאומד ומשמועה באומדנא דלא מוכח, וחזר הדין. ואני לא כמצדיק דינו, אלא כמלמד זכות על כוונתו הרצויה, כי מכירו הייתי לשעבר זה

52 כלומר, השליח, העתיד להביא את האגרת ליעדה.

53 מילה זו אינה ברורה, וכך נראה לי לקוראה.

54 כינוי לספירת העומר.

55 הפסוק הוא מפרשת שמיני (ויקרא י, יב) והשנה היא שנת ת"צ. א"כ התאריך הוא: יום שישי, כ"ז בניסן שנת ת"צ. אלא שיום שישי הוא י"ב לעומר, אבל לפי מה שכתב גוד"ג, וצריך בירור.

56 הוא רמח"ל.

57 כל קטע זה, הוסבר לעיל במפורט, ואיני חוזר על כך.

58 רש"מ חותם פעמים רבות את אגרותיו בקיצור: שמ"י [=שמשון מורפורגו יצ"ו]. ויתכן שגם כאן רמז לזה.

יותר משלשי[ם] שנה⁵⁹ מקנא קנאת ה' צבאות, קנאי בן קנאי, אמרתי בלבי אולי אחרי ראותו שהראשוני[ם] ברותחין קלקלו נכוה בפושרי[ם], וקורי עכביש נדמה לו כקורת בית הבד, נרתע לאחריו כבורח מן הנחש.

ובאמת הכותב הראשון⁶⁰ בהפלגת התוארים עד א"ס [=אין סוף], הגבה למעלה, פנים ואחור, אחור וקדם, מעולם ועד עולם, הפריז על המדה ויצא חוץ לשיטה, כי לפי דבריו הנביאי[ם] אשר היו לפנינו וקדושי[ם] אשר בארץ המה חסידים ואנשי מעשה כאין וכאפס יחשבו, ולא הגיעו לחצי שיעור המשוער ממנו⁶¹ במדה גדושה נחלה בלי מצרים, מה שאין הדעת סובלתו. ועליו נאמר כל המוסיף גורע, ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט. אשר על כן יש לדון את הרב הנו[כר]⁶² לכף זכות אשר חרד אלינו כל החרדה הזאת מדאגה מדבר שלא יתפזרו בין ההמוניי[ם] כתבי הקדש הטעוני[ם] גניזה, ומתוכם ילמדו ח"ו תועי רוח לשקר, כי לא כל אדם זוכה ליהנות משלחן גבוה לאכול בקדשי[ם], רק השרידים אשר ה' קורא האוכלים חוליהם בטהרה, המתקדשי[ם] והמתטהרי[ם] אל הגנות בשדה חלק תפוחי[ם]⁶³, פרדס רמונים עץ החיים ועץ הדעת בחכמה ענוה ויראת חטא, חדר בחדר להחבא רצוא ושוב כמראה הבזק. ואם אזן ועשה אזנים לחכמתו של שלמה⁶⁴, תקן לכל היד החזקה וחקר משנה התורה זוהר תניינא, יהי ה' אלקי עמו ויעל גם עלה, ובכל אשר יפנה על ימין ישכיל ויטיב, כי לא על זה תלונת הרב⁶⁵ ואחרי[ם] אשר בגילו. וכל עוד שדבש וחלב אשר יאכל יהיו תחת לשוננו, ואין לזרים אתו רק את צנועי[ם] חכמה, א' מעיר וב' ממשפחה, מביני[ם] מדעתם ומעולים במעלות

59 ידוע לנו על אגרות שהוא החליף עם רמ"ח בשנת תס"ב, ראה מ' בניהו, 'רבי שמשון מורפורגו', סיני, פד (תשל"ט), עמ' קמו, והערה 4. לפי האמור כאן רש"מ הכירו עוד קודם לכן. יש לציין שרש"מ למד גם אצל ר' מנשה חפץ, שהיה גיסו של רמ"ח, אולי יש לכך קשר עם ההיכרות המוקדמת ביניהם.

60 הוא ר' יקותיאל גורדון שבמכתביו גילה את פעילות רמח"ל.

61 היינו, מרמח"ל.

62 הוא ר"מ חאגיז.

63 ראה לעיל הערה 48.

64 כאן רמז לחיבורים שכתב רמח"ל על פי דברי ר' יקותיאל גורדון במכתבו לר' מרדכי יפה (גינצבורג, אגרת ה-ז, עמ' יט; שריקי, אגרת ו, עמ' כב), שבו גילה על פעולת רמח"ל: "וצויה לו בהסכמת הקב"ה ושכינתא לחבר ס' [פר] הזוהר שקראוהו מן שמיא זוהר תניינא... והנה כבר השלים חבר אחד על קהלת הפלא ונורא מאד ועכשו צוו עליו לחבר שבעים תקונים על פסוק כל היד החזקה סוף התורה והוא גם כן על הדרך הנזכר לעיל. וגם כתב ג' ספרים על התורה וכל הג' ספרים רק עד פרשת ויצא והכל על פי הסוד הנורא מאד והכל בלשון הזוהר".

65 היינו, רמ"ח.

המדות בהצנע לכת, הנה עט ספר העד סתר⁶⁶ ענה באחיו, שלא ניתנו הדברי' [ם] להדרש בהקהל על לעגי שפה שאין תוכם כברם, וכאשר קיים בעצמו⁶⁷ עד הנה בשעה שמפזרי' [ם] כנס, דהא לא אכשור דרי, ובני עלייה מועטים, כה יעשה וכה יוסיף ואל ישנה ממשטבע שטבעו חכמי האמת להסתיר עצה ולהבליע בנעימה מפני המחלוקת. כי ההמוני' [ם] זה דרכם כסל למו, גורעים ומוסיפי' [ם], ודורשי' [ם] דברי' [ם] הדברי' [ם], ונותני' [ם] תפלה באלקי' [ם].

לכן יאחז תמים דרך דרך אמת, ממוצע בין הקצוות, ללמד דעת את העם ולהודיע להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, כי כך חובתנו וכך יפה לנו, לזכות את הרבי' [ם] בתוכחות מוסר, להוליך עורים בדרך לא ידעו בדור יתום כזה שהפרוץ מרובה על העומד וגדר התורה נהרסה, והלואי ואולי שילמדו התורה והמצוה כנתינתה מסיני לשמור ולעשות, ויתבוננו במה שהורשו קטן וגדול, עד אשר ישקיף וירא ה' משמים, ויסיר לב האבן מברשנו, ואז תמלא הארץ דעה ונדעה נרדפה לדעת.

בפרק התקבל⁶⁸ כתב הרב מוהר"ם חאגיז ומהר"ר⁶⁹ אב"ד דק"ק המבורג נר"ו ששמו עיניהם עלי⁷⁰ לעמוד על אמיתותן של דברי' [ם] העומדי' [ם] ברומו של עולם, להשיב אמרי אמת לשולחי לדעת מה יעשה ישראל. השבתי להם תשובה נצחת דברי שלו' [ם] ואמת.

ועתה שאדון חכם כמלאך אלקי' [ם] נטה אחר עצתי, וגמר אומר לעצור במילין ולמכסה עתיק, אשיב שנית ידי⁷¹ אי"ה בתוספת מרובה על העיקר, כדי להשקט אש המהומה והמבוכה ולכבות את הבערה. ומובטח אני בהם ובחכמתם כי רבה, שאחרי דברי לא ישנו, יחרישו ולא יענו עוד, ותשקוט הארץ, אחרי שעל אמונת נסמכו, והרימוני⁷² כמעט בחור מעם, אולי מפני שידעי' [ם] ביחוד, והנסיון הוכיח, שהגם שהמה ישישי' [ם] ממני ואני האי' [חד] באלפי, לא גבה לבי ולא רמו עיני לצאת ממחיצתי ולהתגדר במלאכת אחרים אשר המשרה על שכמם, גבורי כח לתקן עולם

66 מילה זו קשה לקריאה, וכך נראה לי לקוראה. כוונתו שאף שהדברים כתובים יש להסתירם מציבור שאינו מבין, וכפי שכותב בהמשך דבריו.

67 כלומר, שרמח"ל בעצמו עד עכשו פעל עם חבורתו בניניעה.

68 מליצה, שמשמעותה שרש"מ קיבל אגרות מרמ"ח ור' יחזקאל מהמבורג.

69 הוא ר' יחזקאל מהמבורג.

70 לא הגיעה לידינו אגרת שבה פנה ר' יחזקאל לרש"מ שיקבל עליו לבדוק את רמח"ל, וגם אין בידינו את תשובת רש"מ.

71 כלומר, היא האגרת השנייה שיכתוב רש"מ לרמ"ח, ראה לעיל ליד הערה 22.

72 כמו: והרימותי, ויותר נראה שצ"ל: והרימונו.

במלכות שדי, עכ"ז [=עם כל זה] לא חשבתי עצמי לשנים חלפו למו⁷³ מהיות סניף לרבי' [ם] וגדולי' [ם] ממני בחכמה ומנין, ולא השבתי אחור ימיני לעשות עד שידי יד כהה מגעת, ולא אחשוך לעתיד כל עוד נשמתי בי לבקש שלו' [ם] ורדפהו, ולהשבתי דין וקלון בכל לבבי נפשי ומאודי.

עדי בשמים וסהדי במרומים, שמיום שעמדתי על דעתי כבדתי התורה ולומדיה, והשתדלתי בכל עוז להעמיד דגלם⁷⁴ על מכוננו, רק לזאת יחדד לבי ויתר ממקומו, שאם לא ישימו יד לפה המצפצפי' [ם] והמהגים, יגש הנקלה בנכבד ונמצא ח"ו ש"ש [=חס ושלוש שם שמים] מתחלל. אשר על כן חובה כפולה ומכופלת על האדון⁷⁵ לכסות דבר וחצי דבר מן המודעי' [ת] ולחוץ, ולהעלים מעין כל עין קוץ⁷⁶ כל התורה שבכתב, כדי שלא יזונו עטלפי' [ם] לא ראו אור בהיר עיניהם מזיו השכינה ומדברי' [ם] שהם כבשונו של עולם, ובנקל ימירו ויחליפו רע בטוב, ויערבו⁷⁷ קדש בח[ו]ל, לתת טמא מטהור, ולומר על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל, והרבה צריך להזהר ולהשמר בדבר, ולעשות משמר למשמרת וגדר לפנים מגדר, פן יהרסו אל ה' לראות אפרוחי' [ם] בני יומן, או עורבי' [ם] בני יונה⁷⁸, מהנהו דחפו גונדי⁷⁹ ולובשים אדרת שער למען כחש.

ואל אלקי' [ם] אמת בוחן כליות ולב ינחנו בדרך אמת, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו בשפה אחת ודברי' [ם] אחדים, ואלי איתחנן ואלי נתפלל ירחיב גבולו בתלמידי' [ם] יראי ה' וחושבי שמו, ואור השכלתו חכמתו ובינתו ילך ואור עד נכון היום המקווה ונעלה לציון מושיעי' [ם] אכי"ר [=אמן כן יהי רצון].

כ"ד [=כה דברי] הצעיר החותם פה אנקונה ג"ל למב"י [=למספר בני ישראל ס' דר] ושנת(ו) לרצונכם תמי"ם זכר [ויקרא כב, יט, פרשת אמור] לפ"ק⁸⁰, עבד נאמן לעבדי ה', שמ"י⁸¹

73 כלומר, למרות שרש"מ עתה כבן חמישים, וגם אתו חכמה וזקנה, הוא מוכן להתחבר (סניף) עם חכמים אחרים כדי לעזור בעניין.

74 לכאורה היה צ"ל: רגלם. אבל גם כך העניין מובן.

75 כלומר, רמח"ל. ראה גם בראש הקטע הקודם.

76 ראה לעיל הערה 24.

77 מילה זו קשה לקריאה.

78 מליצה שלא מצאתי מקורה, שמשמעותה כמו בהמשך דבריו אנשים רעים (עורבים) המתחזים לטובים (בני יונה). ואילו אפרוחים בני יומם, היינו אנשים שעדיין לא נפתחו עיניהם ולא למדו.

79 על פי סוטה כב, ב: "בי דינא רבה ליתפרע מהני דחפו גונדי". וכתב רש"י שם (הבאתי רק חלק מדברי): "לבי"ד הגדול כולם גלויות והוא יפרע מן המתכסים בטליתות ומראין עצמן כפרושיין ואינן פרושיין".

80 התאריך הוא: יום שישי, י"ח באייר, ל"ג בעומר שנת ת"צ.

81 ראה לעיל הערה 58.

[אגרת ג] ממני להרב מהר"ם הנ"ל

כרוב ממשיך הסוכך⁸² על במותי גולות עיליות מדותיות ואלקויות, בקי בכל חדרי התלמוד ספרא ספרי מכילתא והוויית, במגילת סתרים ומתים צופים יושב בניות, שוקל בפלס חכמתו ובינתו ההרים והגאיות, צופה ומביט בעינו עין הבדולח מורשי לבבות ומשכיות, משים מעקשים למישור ודולה ומשקה בציות⁸³, שר צבא ה' נלחם מלחמותיו בחרב פיפיות, ראשי ראשי אלופי ומיודעי בנן של קדושי[ם], המופלא מופלג ומומחה לרבי[ם], כמוהר"ר משה חאגיז נר"ו, והלו⁸⁴ כירח יכון עולם, נס"ו.

מראות אלקי[ם] ראיתי עולים מן הארש⁸⁵, אמרות טהורות, שתיים שהן ארבע⁸⁶, עולות בקנה ובת אחת ביום ג' בשבת משבוע זו, הראשון שבקדושה כתב יושר דברי אמת מגילת סדרים וסתר[ים] מסדר וכפר על הקדש מטמא"ת בני ישראל⁸⁷, מחובר לטהור⁸⁸ טופס הסייג והגדר אשר צייר ובנה וסידר מעכ"ת ברוחב חכמתו ובינתו לעיני העמים, לגדור את הפרצה ולעשות משמרת למשמרת לבני ישראל עם קרובו עם ה' אלה אשר מארצו יצאו פזורי[ם] בין העמים זעיר שם זעיר שם, כצאן אשר אין להם רועה להשיב את הנדחת ולרפאות את החולה חולי הנפש בטירוף ובלבל הדעת. ובא רעהו⁸⁹ וחקרו כתב עברי⁹⁰ לי לשמי⁹¹ מסדר ואתם אל תיראו את עם הארץ

82 בפסוק (יחזקאל כח, יד) נכתב: "את כרוב ממשח הסוכך ונתתיך בהר קודש" וגו'. ונראה שכצ"ל גם כאן.

83 על פי: "פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר" (תהלים קה, מא). כתב רש"י: "הלכו נהרות מן הבאר בארץ ציה".

84 על פי: "בהלו נרו עלי ראשי" (איוב כט, ג). רש"י: "בהלו, לשון אור ושמחה". אם כן, "נרו" משמש כאן עולה ויורד, ראה כעין זה לעיל הערה 33.

85 "ארש" במשמעות של דבור, דברים, וכדומה, על פי הפסוק "ארשת שפתיו" (תהלים כא, ג), מצוי הרבה מאוד. המליצה כאן על פי הפסוק: "א-להים ראיתי עולים מן הארץ" (שמואל א כח, יג).

86 כלומר לאגרתו של רמ"ח היא האגרת הראשונה מצורף עוד נספח, וכן לאגרת השנייה, שאין ידוע לנו מי שלחה, מצורפת כנספח האגרת שנשלחה לבניו של ר"ש אבוהב.

87 בפרשת אחרי מות (ויקרא טז, טז), ו-יא אייר, שנת ת"צ. כוונתו לאגרת מס' 5, ראה שם הערה 19.

88 כלומר, למכתב זה של רמ"ח יש תוספת שאינה נמצאת לפנינו. אבל יתכן שאין כוונתו לתוספת ממש, אלא שבמכתב עצמו יש הצעה מה לעשות עם כתביו של רמח"ל, דהיינו שרמ"ח מציע לגונזם.

89 כלומר, עוד חכם כתב לרש"מ אגרת, אבל נראה שהיא אינה בידינו.

90 נראה שהכוונה: עברי. ראה לקמן הערה 114.

91 ראה לעיל הערה 58.

(פרשת שלח, במדבר יד, ט)⁹², עם העתק אגרות שבוקי'ם] מיום ג' ניסן אל האחים הנעימי'ם] בחייהם בני הגאון מהרר"ש אבואב זצ"ל, ומתוכם למדתי לסקר בסקירה אחת מראש ועד סוף שעיניו בראשו להבין אחרית דבר מראשיתו, פן ברבות הימים והשני'ם] יגלו כתבי הבחור המבהיל השומעי'ם] למקום מים הרעים וישתו התלמידים וכו'. ובעצת חכם גמר אומר להעלימם מן העין ולא יראו החוצה לא בכתב ולא בדפוס, כי בשלנו אנו רשא'ם] להרחיק עצמנו מן הכיעור ומן הדומה לו סחור סחור, ונניח מחברם ברשות שלו ד' אמותיו של הלכה בכל מקום שהן.

וקודם שאגלה דעתי החלושה בפרט זה, חובה עלי להוציא מן האדון שיחי'ה] מה שבלבו עלי, במה שכתבתי לבעל השמועה⁹³ שאיני כמצדיק דינו של מעכ"ת אלא כאומר זכות על כונתו הרצויה. נאמן עלי הדין, שלא כתבתי לו זה כמחזיק בידו ומודה על הזיתיו, דברי'ם] המבהיל'ם] הקרובי'ם] אצלי לכת הנמנע, כאשר רמזתי בכל כתיבי למשכילי עם, ולא חשכתי עצמי להבליע בנעימה בין הדבקי'ם] גם במכתבי אליו. רק זאת חשבתי למשפט שלא לקבוע עצמי לטהר או לטמא סודי או שודי⁹⁴ המסורי'ם] לו מפי מגיד או מנגד, אם טוב ואם רע. גם שלא להרחיק את עדיו בחקור דין המאמר'ם] התלוי'ם] ב.ע.ת.⁹⁵ לשון ארמי עמוק עמוק לפי הנראה, ומתפרש בפני'ם] מפני'ם] שוני'ם] על ימין או על שמאל. וכל מגמת לבי לא היתה אלא להשיאו עצה ההוגנת לו ולנו, שאם ספריו וספוריו מן המקדש המה יוצאי'ם] יגנוזו הם ומטפחותיהם מחיצה לפנים ממחיצה וגדר לפנים מגדר, במקום שאין העין שולטת בהם, דבגדי ע"ה⁹⁶ בגד בוגדי'ם] מטמאי'ם] מדרש לפרושים, וסתם ידים עסקניות בהבלי העולם פוסלי'ם] את התרומה, דברי'ם] העומדי'ם] ברומו של עולם.

92 כלומר, אגרת זו נשלחה בתאריך יט-כד בסיון. לאגרת זו צורפה גם אגרת שנשלחה ביום ג' בניסן לבניו של ר' שמואל אבוהב. מעניין שבג' בניסן שלח גם רמ"ח אגרת לחכמי ויניציאה, ובסופה דורש בשלומם של ארבעת בניו של ר"ש אבוהב, ראה גינצבורג, אגרת עא, עמ' קנז-קסה; שריקי, עמ' קמז-קנז.

93 כלומר, לרמח"ל. כוונתו כאן לדבריו באגרת [ב].

94 נראה שרצה לכתוב מילה מנוגדת ושלילית למילה סודי שהזכיר קודם, אלא שלא נתבררה משמעות מילה זו. אולי מלשון שודא דייני (כתובות פה, ב ועוד), היינו לפי ראות עיני הדיינים, וגם כאן הכוונה לפי מה שהוא מדמיין לעצמו. או שהוא מלשון: "לא ישמע עוד חמס בארצך ש[ן]ד ושבר בגבולך" (ישעיהו ס, יח). היינו לשון שדידה, ביה.

95 חסרות במלה זו שתי אותיות שאי אפשר לקוראן.

96 עם הארץ. כוונתו למשנה (חגיגה יח, ב): "בגדי עם הארץ מדרס לפרושי". כלומר, אם אכן כתבי רמח"ל הם נכונים ויש בהם קדושה, אזי הם מדרש רק לפרושים, היינו לחכמים וצדיקים, ולכן טוב שיגנוזו ולא ילכו בידי עם הארץ שדיהם טמאות, כלומר מחשבתם והבנתם בכתבים אלו רק תגרום שהם יטמאו אותם.

ואגב ריהטא גליתי טפח, שהריי"ק⁹⁷ בהפלגת התוארי'ם] וגרם המעלות הגבה למעלה, השפלה הגביה והגבוה השפיל, כלפי דבריו אם יהיו כל הנביאים שעמדו להם לישראל בכף מאזנים ובעל השמועה לבדו בכף שניה יכריע הוא את כלם, וכל נתח טוב ירך וכתף ירכין ודרעין עילאין חסידי עליון תנאי'ם] ואמוראי'ם] בעיניו כקליפת השום, והוא לבדו התוך והלב. ומלבד שאין דעתי נוחה להאמין שיעלה עמוד השחר ואור צח ומצוחצח בעב הענן חושך ענן וערפל, ארץ מאפלייה, ארץ העמים⁹⁸, הולך ואור כשמש בחצי השמים, על פלג גופא, ויגלו לפניו כל תעלומות חכמה מה שהיה ומה שעתידי להיות, ובפרט שכל יודעיו ומכיריו גם מתמול גם משלשום [אומרים שהוא]⁹⁹ מעורב בין אנשי'ם] מדיני'ם] סוחרי'ם], נמשך בדעותיו ומדותיו אחר אנשי דורו, גם הראש והזקן יספה, בלי התבודדות פרישות טהרה וקדושה, ע"צ [=על צד] ההכרח הלכה זו רופפת בידו, ולבו מהסס בהן ולא, ומי יודע אם כשהכה בצנור כדי להדביק רוחא ברוחא לדעת הסוברי'ם] שידע ביחוד מן היחודי'ם] בי גינזא דמלכא קדישא, אם נעו אמות הסיפי'ם] בקו ישר להוריד שפע שבע רצון וטל אורות מאורו הגנוז באוצר העליון מן הבריח התיכון שרביט הזהב, או בקו עקום ואורחות עקלקלות נחש עקלתון, רחמנא ליצלן.

נוסף על זה שהריי"ק הוציא עליו קול גדול היותו נצוצו של ר"ע בן יוסף¹⁰⁰, והוא בעצמו אמר פה אל פה למהרר"י לאמפרונטי של ק"ק פירארה שהציץ עליו נזרו של ראב"ע¹⁰¹, ואי הא לא קיימא הא, ומי יודע אם זה או זה יכשר או אם שניהם שוים בהכחשה. גם מהמתאספי'ם] אליו לידע שרש נשמתם ולבקש ממנו תקון לנפשותם עלי לבי דווי, להיותו מעיד על דבר שאינו בהכחשה והזמה, כי מי ידע בעצמו את אשר נעשה ממנו לימי'ם] הראשוני'ם] אשר היו לפניו בביאה ראשונה ועד היכן נתגלגל, וכל עת שהוא עד הוא דיין, מי יכחישנו על פרץ או יצדיק אמריו כי נעמו. ולא עוד אלא שרבי'ם] מע"ה [=מעמי הארץ] אחר גמר התקוני'ם] המסודרי'ם] ממנו ישובו

97 הוא ר' יקותיאל [גורדון], שבמכתבו פרסם לראשונה את נפלאות רמח"ל. וראה לעיל ליד הערה 60.

98 מכאן ואילך חוזר רש"מ על המגרעות שיש ברמח"ל (נמצא על אדמת נכר, אינו נשוי וכו'), שפורטו על ידו כבר באגרתו רמ"ח המצויינת לעיל בהערה 7, וראה הערה 11, ולכן לא יתכנו נפלאותיו.

99 כך, או בדומה לכך, צריך להוסיף כאן, וכנראה נשמט בהעתקה.

100 כפי שכתב ר"י גורדון, גינצבורג, אגרת ה-ז, עמ' יט, שריקי, עמ' כב.

101 היינו, ר' אלעזר בן עזריה, שנתמנה לנשיא טרם הגיעו לגיל עשרים, ראה ברכות כז ס"ב-כח ע"ב. פרט זה (מה שאמר רמח"ל לר"י לאמפרונטי) שהזכיר כאן רש"מ לא נמצא במקורות שבידינו. אמנם מצאנו שרמח"ל כתב לר"י באסאן, על פי גינצבורג, אגרת סח, עמ' קנב; שריקי, עמ' רטו, שר"י לאמפרונטי היה אצלו, אבל אין לנו פרטים נוספים. פרט זה, שרמח"ל אמר על עצמו לר"י לאמפרונטי שהוא ניצוץ מראב"ע, הביא מכתב יד גם גארב, מקובל (לעיל הערה 2), עמ' 145, ודן בשתי ה'ניצוצות' הללו.

לכסלה לתנאם ואיתנם הראשון לב האבן אשר בקרבם, ושגגתן עולה זדון כאשר הנצרים יוכיחו.

לכן עלתה הסכמתי מראש מקדם להרבות עליו רעים בעצת יועצים, שיכנוס דברי לגמרי, או יפזר רגליו אל ארץ הקדושה דאירא מחכ"י[ם] ושם יעשה מה שלבו חפץ. ואחר שהבטיחנו להעלים מן העין כל כתביו וחבוריו, שמחתי ושמחתי אחרי[ם] עמי, כי אמרתי ישתקע הדבר מעצמו בהעדר טוב מהמציאות, ותשקוט הארץ.

אמנם אחרי שמעי¹⁰², ולבבו לא כן יחשוב, וכל הקרב הקרב אליו ופושט ידו לקבל נותן לו מלא ידו מיא וטיבותא, גם לי לבב כמעכ"ת [=כמעלת כבוד תורתו] לחפות עליו פסכתו, ולעשות סייג וגדר לתורה המקובלת לנו, כאשר אזן חקר ותיקן בטופס הנשלח לי כדי לשים חול גבול לים המהומות והמבוכות, חק עולם לא יעברנו למשמרת לדורות. והנני הנני מוכן ומזומן להסכים בחתימתי עם אלופי חכמי הישיבה יע"א אם משאר חכמי ורבני איטליאה הקרובי[ם] והרחוקי[ם] יאבו לשמוע לי, ואם יסוגו אחור ימינם ימין רוממה רובם או מקצתם לאיזו פניה או סיבה מן הסיבות במסתר[ם] [תבכה נפשי, כי נשבו הרועי[ם] מוהר"י בריל¹⁰³ ומוהר"ר י"ב¹⁰⁴ קאזיש ממנטובה, מוהר"ר יחכ"ם¹⁰⁵ מפאדובה, מר גיסו מ"ו [=מורי ורבי] מ(י)ורונה¹⁰⁶, מו"ח [=מורי חמי] זצ"ל פה¹⁰⁷, ועוד כהנה וכהנה בשאר ערי איטליאה, ואחרון הכביד מהרר"י אירגז מליורנו, שהיה לבם כלב אריה לשאוג על טרף, ולהבדיל בין קדש לחול ובין הטמא לטהור.

אל אלקי[ם] הוא יודע ומעכ"ת ידע, שעשיתי את שלי להרחיק את הנזק מרשות הרבי[ם] ולהרים מכשול מדרך עמי, וכתבתי שלישית במועצות ודעת לדעת מה בלב שרי צבאות ישראל, וזולתי מהרר"י אירגז שעודנו בחיים חיתו מוטל על ערש דוי בחוליו אשר מת בו גילה לי מסתורי[ן] שבלבו¹⁰⁸, לא ירדתי עדיין לסוף דעתם של אחרים, ולא ידענא מאי אדון בהו. ומהרר"א סגרי מקאזל עדיין נושא ונותן בדבר בינו לבין עצמו, חוקר ודורש ופותח לזכות ולחובה, והדבר שקול בדעתו. ואם בוא תבוא לי הכרעתו אשר אני מצפה לא אכחידנה מהאדון.

102 לא נתברר ממי שמע כן. ראה דברינו לעיל (קטע ד"ה מס' 9).

103 הוא ר' יהודה בריאל, רבה של מנטובה, שנפטר בו' באלול תפ"ב.

104 הוא ר' יוסף ברוך. נפטר בשנת תפ"א.

105 ר' יצחק חיים כהן מהחונים (קאנטריני). נפטר בשנת תפ"ג.

106 הכוונה לר' מנשה חפץ, שרש"מ למד אצלו בצעירותו. לא ידועה לי שנת פטירתו.

107 הוא ר' יוסף פיאמיטה שהיה רב באנקונה. נפטר בשנת תפ"א.

108 נראה מכאן כי ר"י אירגז השיב לאגרתו של רש"מ, ראה לעיל ליד הערה 16, אבל רש"מ אינו מגלה לנו מה היתה תשובתו.

ואחרי שיצאתי ידי חובתי להשיב למעכ"ת על עיקרן של דברי[ם] ותמצית[ת] המכוון, אל נא ישים אל לבו הטהור אם לא חזרתי על כל הפרטים וסעיפי סעיפים ענפי עץ אבות וארז אשר בלבנ[ון] ריא¹⁰⁹ דילטור אני ח"ו להתכבד בקלון אחרים דמעילי פילא בקופא דמחטא, ודנים א"א [=אי אפשר], ונמנע מהמחוייב בגזירה שאינה שוה לכל נפש משכיל, אף שתהיה מנגדו ליסודי ועקרי הדת והאמונה השלימה.

ולא לבי הלך,¹¹⁰ ממ"ש מהרלב"ח בתשו[בה] סי' ח' לדון ק"ו בן בנו של ק"ו בעניינים יותר עמוקים וסתומים משלו(') המושלכים על פני חוצות ומקום הטנופ' [ת] בפי עוללין ויונקים לא ראו אור, וגם לרבות הנשי[ם] וקלי הדעת ילדים ובחורי[ם] אשר יש בהם כל מום רע פי חזיר כצואה עוברת, ואם יפה בהם השתיקה לחכמים ק"ו לטפשים.

אמת שאם באים אנו לגדור פרצות רחבות כאלו המרובות על העומד דאזלי ורווחי בלי מצרים, היינו צריכי[ם] לבלבל ולערבב כל העולם כלו ממזרח שמש עד מבואו, ולגנוז אוצרות למטה בתחתית תהומא מלאי[ם] כתבי[ם] והעתקים המתפזרי[ם] ומתפשטי[ם] והולכי[ם] מעיר לעיר וממדינה למדינה, ומי יוכל לדין עם תקיפי[ם] חזקי מצח האומרי[ם] בלבבם למה נמנע טוב מבעליו בהיות לבו של בעל השמועה לעשות עמנו רק טוב, וברוך ה' אשר לא השבית לנו גואל מלא, זוכה ומזכה, ואומר דבר בשם אומרו להביא גאולה לעולם ע"י התפשטות אור הגנוז אור ישרים, כי תמלא הארץ דעה ונעלה לציון מושיעים. ולא שמו על לב שמקדימי[ם] המאוחר ומאחרי[ם] המוקדם, בהגדיל עלינו עקב עקבות משיחא לזכות את הדור שרובו חייב בעוה"ה [=בעוונותינו הרבים] בגלוי ופרסום הנסתרות לה' אלקינו ותעלומות סתרי כל חי מדברי רזי עולם העליון והמרכבה שלו שרפי[ם] ואפני[ם] וחיות הקדש. והלואי ואולי שבלחש זה הדחק לא ידחקו את הקץ המקווה להוסיף מכה על מכתנו אשר הוכנו בית מאהבינו המצפי[ם] לישועה, ומורידים החבל אחר הדלי בבירא עמיקתא אשר אין בו מים חיים מים עמוקי[ם] עצה בלב איש, אבל נחשים יש בו הנושכי[ם] באבר אחד מעיר ושנים ממשפחה ומטילי[ם] בו ארס האמון¹¹¹ המתפשט בכל אברי האומה העבריה, אברי[ם] הפנימיים והחצוניים, ושאר הגוף לא פלט.

ואם גבר חכם בעוז המקנא לאלקיו ומבין דבר מתוך דבר, נבהל להווה וירא לעתיד, יגלח בתער השכירה את נגע הנתק ומספחת הפתיות, ביום הראות בראש או בזנב כיפה

109 כך נראה לקרוא, ואין לזה מובן. אולי צ"ל: 'דוכי'.

110 כלומר, ולבי לא הלך, כלומר לא רציתי לדון בדבר על פי מה שמצאנו בתשובות רלב"ח וכו', שאף הוא לא השיב באותו עניין.

111 כך נראה לקרוא, אבל לא ברורה כוונתו. אולי כוונתו ארס הפוגע באמונה, או ארס שדרכו (אמון=מורגל וכד') להתפשט בגוף.

ואגמון, יחפאו עליו המתקדשי'ם] והמתטהרים דברי'ם] אשר לא כן, כמי שלבו נוקפו בדברי'ם] האלקיים שהם למעלה מהשכל האנושי, ולא אמון בו בחכמת האמת, או יגלו חרפתו בקהל רב לומר שאין לו עסק בנסתרות, ורמות לאויל חכמות, באופן שאין דרך סלולה לפנינו אל תכלית המבוקש, כי זו קצרה וארוכה, וזו ארוכה וקצרה¹¹².

ולמען לא אהיה עוד למעכ"ת למשא באריכות לשון ושפת יתר ללא הועיל, אסהדנא עלי שמים וארץ, דאי בדידי קיימא מילתא, נקיטנא בשיפולי גלימיה דמר, חלוקא דרבנן, ורהיטנא אבתריה קל כא'חד] הצבאי'ם] סניף לדבר מצוה. אבל מה אעשה ורבי'ם] קמים עלי, ואני בריה קטנה, שפל שבשפלים, בטל במעוטי ונמיכות ערכי, ואי אריא לבי¹¹³ תרי לא נפיל, מה יעשה יתוש נואש, וכבשה אחת בין כמה זאבי'ם].

לכן מפני כן אשים קנצי למילין בעשר לשונות של תפילה לגל עמיקתא ומסרתא, יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידיעי בינה להבחין בין טוב לרע, והתועים מדרכיו ישפטו, וימהר יחיש ברחמי הרבים וחסדיו הגדולי'ם] עת לחננה כי בא מועד, ועיני אדו'ני] המלך רואות ברוב עז ושליו'ם].

כעתירת העבד העברי¹¹⁴, מוכן ומזומן תמיד בלב תמי"ם¹¹⁵ לשרתו ולברך בשמו, חותם פה אנקונה למש"ק¹¹⁶ ס' ושנת תחת אשר קנא לאלקי'ן] (פרשת פינחס, במדבר כה, יג) לפ"ק.

[אגרת ד']

מגדל ומבצר בנוי לתלפיות, שהכל פונים בו ורוח אלקים בקרבו, סיני ועוקר הרים, שמו בגבורים...¹¹⁷ גל של אגוזים, מגלה רזים, פריו למאכל ועלהו להתיר פה אלמים, חכו ממתקים וכלו מחמדים, גדול ליהודים, בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכת מחשבת מלאכת שמים באמונה, לו היתה למנה, אלופי ומיודעי ראשי לי

112 על פי עירובין נג, ב. אלא שקצת צ"ע, שהרי לפי המסקנה שם דרך ארוכה וקצרה היא הנכונה, ובה מגיעים למטרה.

113 לכאורה צ"ל: אבי, וכן הוא בשבת (קנא, ב); "אריא אבי תרי לא נפיל". לאמור, אריה על שנים אינו נופל.

114 ראה לעיל הערה 90.

115 נראה שהגרשיים מרמזות גם על השנה שהיא שנת ת"צ, וגם על כל מה שנאמר במכתב, שרש"מ הולך בתמימות עם רמ"ח, וכפי שהתנצל כאן.

116 מילה זו אינה ברורה. אם הקריאה נכונה אזי הכוונה למוצאי שבת קודש, והתאריך הוא כד בתמוז שנת ת"צ. מכל מקום השבוע של פרשת פנחס הוא יז-כג בתמוז.

117 כאן יש כתם דיו ואי אפשר לקרוא, ונראה שחסרה מילה אחת.

ראשי לי כמוהר"ר משה חאגיז נר"ו מאיר לארץ ולדרים, לפני שמש ינון שמו לדורי דורים, אכ"ר [=אמן כן יהיה רצון].

בחלון ביתי בעד אשנב מדרשי נשקפתי ואיבב, מדוע בושש משה האיש גדול מרבן לבוא בגבורות מדותיו להשיב שלו' [ם] לכל אדם, ובפרט לכורתי בריתו ברית ישנים וסיעת מרחמוהי רחימא עזיזא ואהבה רבה שאינה תלויה בדבר כמוני היום, שלא זז מחבבני זה כמה שנים חלפו למו, מדוע אחרו פעמי תשובותיו לאגרות הראשונות והאחרונות מפ' פינחס¹¹⁸ ופ' עקב.¹¹⁹

והגם שפליאה דעת ממני, דנתי אותו ולכות ואמרתי אל לבי אידי דטריד בגרסיה להעתיק הכתבים לשלחם בגלילות, להשקיט רגישת החרדים אל דבר ה' ויראים לנפשותם פן תפשה מספחת הפתיות באומה העבריה להאמין בדברי תעתועים משאות שוא ומדוחים, כ¹²⁰ אין לבבו פונה להחזיר לי תשובה. וברגע כמימריה, עודני משתאה מחריש לדעת מה זה ועל מה זה, קבלתי אגרתו המסולאה מ"ז אלול של אשתקד¹²¹. ונשמה לא נופחה בי בקראי את המגילה, מגילת קינת הגה והי, מספרת ומגדת את כל התלאה אשר מצאתם מהמון לאומים ורגשת פועלי און שקמו עליהם לרעה, עם עוצם הסכנה המהומה והמבוכה אשר מכלם הצילם צור ישראל ושומרם, וממרום קדשו פרס סוכת השגחתו וחמלתו עליהם, ויתן בלב השרים הפחות והסגנים להיות להם מעיר לעזור ולכסותם תחת כנפי רחמנותם בשמירה מעולה שלא ישלטו האויבים בגופם, הגם שממונם לא פלט, וערוקיה מסת¹²² להו להחיות את נפשם ולמלטם מיד צר. גם בעיני יפלא הפלא ופלא איך לא נודע במחננו זה לא דבר ולא חצי דבר מכולהו ארפתקי דעדו עליהו, ומה היה אחריתם לטובה בהשקט ובטח כאשר אני מצפה לדעת.

ואחרי תיתי תודות לאל בעל הרחמים, לצור מחסה ביום זעם ועברה, יום צרה ותוכחה, הנני מקוה ומיחל בקיווי אחר קיווי להתבשר מטוב מצב מע"כ [=מעלת כבודו] ושאר אחינו אנשי גלותינו שבק"ק העומדים לפניו ושומעים את חכמתו.

ואבוא לענין הבחור הידוע¹²³, ולתרץ התמיהות שתמה ברוחב בינתו וזכות קנאותו ואמונתו עלי ועל דברי שהראתי במכתבי מס' [דר] לשרתו ולברך בשמו עד היום

118 היא אגרת [ג] הנדפסת עתה כאן.

119 היא האגרת שנדפסה כמצויין בהערה 43.

120 כלומר, לכן.

121 כלומר, יז באלול שנת ת"ץ. אין בידינו אגרת זו.

122 על פי יבמות לו, א: "עירוקיה מסתייה", ונראה שגם כאן צ"ל: מסתייה. משמעותו: די שברחו והצילו נפשם.

123 כלומר, רמח"ל.

הזה¹²⁴, כאילו לא ידע מה שכתבתי לו באריכות באגרתי הקודמת מס' [דר] תחת אשר קנא לאלקיו¹²⁵ הכמוסה תוך זאת בהעתקה, כי לבי אומר לי שהאיש אשר שלחתי לו להדריכה דרך מנטובה, בהכירו שרוח אחרת היתה אתי, שלא היתה דעתו מסכמת לדעתי ולדעת הנמשכי' [ם] אחר חלומותיו ודבריו....¹²⁶ או במחשכים הושיבה טמונה באהלו.....¹²⁷ בלימודי מחמת דיצריה אנסיה והביאוני לידי חשד.

יהיה מה שיהיה, הנני כעת מחזיר האבידה לבעליה לקיים מצות השבה, וידע נאמנה שכשם שיצאתי ידי שמים ועשיתי מצידי המוטל עלי בנדון ההוא, כן חובה עלי לצאת ידי הבריות שחשדוני במה שאין בי, ובפרט ידי בריה חשובה דאפי' [לן] באלף לא בטלה כמעכ"ת [=כמעלת כבוד תורתו], והגם שדמיתי בדימוי הרבה דברים, לא עשיתי מעשה לפרסם ברבים מדאגה מדבר שלא תארע ח"ו תקלה על ידי, ותרבה המהומה והמבוכה בחלול שם שמים ובזוי התורה ולומדיה בפני ההמוני' [ם], אשר על כן לבי יגיל בקרבי גילה אחר גילה שנתגלגלו הדברים אל....¹²⁸ המבוקש בשלוחה וה...¹²⁹ אין פרץ ואין יוצאת וע"י האדון שיחיה להסיר מה שבלבו עלי, כי.....¹³⁰ בכל ולא במקצת, ולאפס הפנאי וכובד הטרדות והטפולי' [ם] אקוד ואשתחוו ואברך לאלקי ישראל ששמר נפש חסידו ועם קרובו, כן ירבה וכן יפרוץ נחלה בלי מצרים וצרים, לאורך ימים ושנות חיים ושלו' [ם] רב עד זקנה ושיבה ועד בכלל בתוספת מרובה על העיקר ריבוי אחר ריבוי.

כנפשו החסידה וחפץ נפש נאמן בבריתו ברית שלו' [ם] ואמת לאמיתו.

החונה פה אנקונה בס' [דר] ושנת **סלם מצב ארצה** וראשו מגיע השמימה (פר') ויצא,¹³¹ בראשית כח, יב).

סוף דבר - תחילת דבר

הפולמוס התחדש בשנת תצ"ה, משום שהיו שטענו שרמח"ל הפר את שבועתו. מכאן ואילך אנו קוראים באגרותיו של רש"מ, שכולן נשלחו בשנת תצ"ו לרמ"ח

124 היא האגרת המצויינת לעיל בהערה 43.

125 היא אגרת [ג] מפרשת פינחס, שהזכירה רש"מ לעיל ליד הערה 118.

126 כאן כתובות שתי מלים שאי אפשר לקוראן.

127 כאן כתובות שתי מלים שאי אפשר לקוראן.

128 כאן כתובה מלה או שתיים שאי אפשר לקרוא.

129 כאן כתובה מלה שאי אפשר לקרואה.

130 כאן כתובות כארבע מלים שאי אפשר לקרוא.

131 התאריך הוא ג-ח כסלו, שנת תצ"א.

ולחכמים אחרים, דברים קשים נגד רמח"ל. העניין מובן, כיון שלדעתו רמח"ל הפר את השבועה הרי סביר שרש"מ חזר בו. ברם, באגרות אלו מגלה רש"מ לראשונה מה הייתה דעתו עוד בתחילת הפולמוס, והוא חוזר על כך כמה פעמים. הרי לדוגמה דבריו לרמ"ח¹³²:

אעיד עלי יודע תעלומות שמבראשית לעיני כל ישראל כמעט נשארתי לבדי בערי איטאליה בשנת הת"ץ ממאן לשמוע לקול מלחשים באזני הגדולות והנוראות שבהם היה מתפאר המבהיל הנזכר¹³³, ולא זו בלבד שלא נטיתי אחריהם, אלא שגליתי לכל מסתורין שבלבי, וסדרתי לגדולים שבהם היות כל הנאמר עליו מכת הנמנעות ומהדברים המנגדים השכל והסברה הישרה, ומהרסים ומפילים שרשי ועקרי הקבלה האמיתית ויסודותיה, ואפילו לאותם שהיו מקדשים את החד"ש¹³⁴ עפ"י הראיה לא האמנתי ולא קבלתי עדותם כידוע ומפורסם, ומתחילה ועד סוף עמדתי בשמועתי שיכנוס דבריו המתמיהים, או יפזר רגליו לארץ הקדושה ושם יעשה מה שלבו חפץ.

כאן אנו למדים שרש"מ לא קיבל מתחילת העניין את העדויות על נפלאותיו של רמח"ל. אבל לא ראה פסול ברמח"ל עצמו, כפי שהוא כותב בהמשך אותה אגרת:

הנני נשבע בחיי העולם, שאפילו הייתי עומד על אמיתותן של דברים שנאמרו עליו לא הייתה דעתי נוחה לפרסמם ברבים בלהבת אש בוערה, מדאגה מדבר שלא תצא מעצמה ומצאה קוצים שבכרם ואכלה ואין מכבה. ומכ"ש שדעתי נוטה להאמין היות תחילתו בפסיעה¹³⁵ לפסוע על ראשי עם קדש ועודנו רך בשנים, וסופו באונס דלביה אנסיה ותקפה עליו משנתו, משנה שאינה צריכה, באופן שנפסל בלינה ע"י שמץ פיסול, ולא מחמת שמץ פסול או מינות שנזרקה בו.

132 גינצבורג, אגרת קמד, עמ' שמה-שנא; שריקי, עמ' שפג-שפח. התאריך הוא: "מעלי ר"ח טבת ס' ושנת איש אשר רוח אלדים בו. גינצבורג בהערה 343 כתב שהניקוד על אותיות התאריך אינו ברור, אבל "על כל פנים התאריך ברור: ר"ח טבת שנת תצ"ו". לא נתבררו לי דבריו, שהרי מעלי ר"ח=ערב ר"ח. עוד אעיר כי בפנקס רש"מ לא כתוב "מעלי ר"ח טבת" אלא רק: "ס' ושנת איש אשר רוח אלדים בו לפ"ק". לפי זה השנה היא: תצ"ה. אבל ברור מסדר האגרות בפנקס שהשנה היא תצ"ו, וכוונת רש"מ היא שבשם אלדים יש להחליף לצורך הגימטריה את האות ד באות ה, אלא שרש"מ לא רצה לרשום שם שמים במפורש. ראה על כך בספרי, עמודים בתולדות הספר העברי, בשערי הדפוס, ירושלים, תשע"ד, עמ' 280-282.

133 הכוונה לרמח"ל.

134 מליצה, שבה מוחלפת המלה חֻדָּשׁ, במלה חֻדָּשׁ.

135 מליצה על פי בבא קמא נו, א: "תחילתו בפשיעה וסופו באונס".

עתה נצטט קטע ממכתב אחר שכתב רש"מ לרמ"ח, שבו שמענו גם על היחס לכתביו של רמח"ל¹³⁶:

מעתה אפתח לי פתח של תשובה לפרטי אגרת כ"ת [=כבוד תורתו] המסולאה, ואומר שבשנת דע"ת רצצתי מוחו של נח"ש¹³⁷ בשיתין פולסי דנורא, כי ראיתי מתוך כתביו שהיה מפריד בין הדבקים, ובהפקרא דהוה ניחא ליה התיר הרצועה... ועקרי הדת והאמונה רובם ככולם... מה שלא נראה ולא נמצא עד עתה לפי הנשמע בכתבי חמ"ל¹³⁸. והגם שהתפארותו וגובה וזדון לבו נשאוהו לתאר עצמו מגלה רזין עילאין ע"פ [=על פי] מגיד מישרים, ועינו הטעתו להאמין היותו בית מלא אורה וכלי מחזיק ברכה מהברכה העליונה גבוה מעל גבוה, לא קצץ בנטיעות, לא התיר איסורים ולא טיהר את הטמא, לכן לא דנתי ספריו וכתביו כספרי וכתבי מינין, ולא גמרתי דינן לשריפה.

ראינו אפוא שרש"מ ראה כמשימה עיקרית לעצמו להרגיע את הרוחות ולבטל את הפולמוס. מטעם זה יחסו לרמח"ל בתחילה היה בבחינת "שמאל דוחה וימין מקרבת". הוא התקשה להאמין בנפלאות רמח"ל, אבל לא התנגד לרמח"ל ולתורתו. חששו העיקרי לא היה מרמח"ל אלא מהציבור שאינו מבין במה מדובר, ועל כן סבר שעל רמח"ל להצניע את דרכו ותורתו. ואכן כאשר רמח"ל קיבל על עצמו בשבועה להצניע את מעשיו, סבר רש"מ שבכך תם הפולמוס. ברם, לאחר שדומה היה שרמח"ל הפר את שבועתו חזר בו רש"מ מיחסו זה לרמח"ל, והצטרף למתנגדיו.

136 גינצבורג, אגרת קמח, עמ' שסב-שסז; שריקי, עמ' שט-תד. אגב אעיר שאצל גינצבורג התאריך בסוף האגרת הוא: "להחיות עם רב". בפנקס רש"מ התאריך הוא: "כיום הזה להחיות עם רב לפ"ק". בשניהם השנה היא תצ"ו, אבל התאריך בפנקס הוא בהתאם לכתוב החסר: להחיות, כפי שנמצא בפסוק (בראשית ג, כ).

137 הכוונה לנחמיה חיון.

138 הכוונה לרמח"ל.

